

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
<i>Kövári Jakab</i> : Dr. Priestley József, az unitárius hit bajnoka, a modern kémia atyja.	97
<i>Dr. Varga Béla</i> : Hittani tanulmányok.	107
<i>Dr. Tóth György</i> : A magyar unitárius egyház alkotmá- nyának kifejlődése	118
Irodalom	136
Különfélék	140

LXV. ÉVF.

1933. MÁJUS—JUNIUS

3. FÜZET.

GRAFIC-RECORD* KÖNYVNYOMDA CLUJ—KOLOZSVÁR, STRADA REGINA MARIA 9. — TELEFON: 11-65

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK:

BENCZÉDI PÁL, KAUNTSZÉNY ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 10 P. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium). Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

Dr. Priestley József, az unitárius hit bajnoka, a modern kémia atyja.

(Születése 200 éves évfordulójára).

Az unitarizmus angliai hajtásának gyökerei, miként az erdélyi, a reformáció korának talajából sarjadtak, habár csaknem két évszázad kellett, míg végre határozott formát öltött. Európa sok országának szabadelvű vallásos gondolkozója előtt, különösen a katolikus részről megnyilvánult üldözések folytán, ígéretföldje volt a protestánsná lett Anglia. Ennek tulajdonítható, hogy olaszokból, spanyolokból, hollandusokból, franciákból stb. Londonban már 1550-ben a helybeli püspök felügyelete alatt egy ilyen liberális felfogású „idegenek egyháza” alakult, amelynek mintegy 5000 tagja volt. Maga Socinus Laelius is megfordult e gyülekezetben. Az angolok között is számosan voltak, akik antitrinitárius tanokat vallottak s ezért szigorú büntetéssel lakoltak. Az anglikán s az independens egyházakban egyaránt akadtak ilyen hitfelfogásúak, azonban a 16. és 17. században Anglia területén sehol sem sikerült maradandó nyomot hagyni maguk után. Végre a 18. század második felében Angliában is nyílt kifejezésre talál az unitárius gondolkodás, sőt a szerencsés véletlen úgy hozta magával, hogy az egymással éles ellentétben levő anglikán és independens egyházak szabadelvű gondolkodói, habár egyelőre csak szellemileg is, de egy táborban egyesülhettek az unitárius hit és név lobogója alatt. Ez egyesülést, egymásra találást két korszakot alkotó név jelzi az angol unitárius egyház történetében. Egyik az anglikán papból unitárius prédikátorrá lett Lindsey Theophilus, a másik jó barátja, hű munkatársa a presbiteriánus egyházból származó, nagy tudós, Priestley József. Az ő halálíg tartó hű barátságuk mintegy szimbolikus kifejezője volt annak, hogy úgy az államegyház, mint a dissenter egyházak szabadabb gondolkozóinak egy közös, magasabb cél felé kell haladniuk; az ők vallási, szel-

lemi s hitbeni jövendőjük egységes megalapozása felé. Ők ketten nevezték először azt a szabadelvű irányt, — amelynek útját ariánus s szociniánus névvel jelölték előttük Angliában, — unitáriusnak. Ők indították meg határozott irányban azt a folyamatot, amely anglikán, presbiteriánus, baptista egyházközösségekben unitárius gyülekezeteket hozott létre, míg végre 1825-ben az angol unitárius egyház szervezetének a kialakulásához vezetett. Ennek a nagy átalakulásnak szellemi vezére, küzdő harcosa, teológusa, hitvallója és — kis hiján vértanuja volt Priestley József.

Priestley a Yorkshire-megyei Birstal Fieldhead nevű községben született 1733-ban, tehát 200 évvel ezelőtt. Apja szabó, szülei mindketten szigorú kálvinisták (presbiterianus). Anyját 6 éves korában elveszítve, nagynénje házában nőtt fel. Nevelőanyja, mint mélyen vallásos lélek, környezetében is azt a szellemet tartotta ébren. Gyermekük és cselédek egyaránt szorgalmas templomlátogatók voltak s az ott hallottakat otthon is megbeszélés tárgyává tették. Nagynénjének az volt a kívánsága, hogy az ifjúból pap legyen s ezért a helység lelkészétől már korán szorgalmasan tanulta a latin, görög s héber nyelvet. A környékbeli papok gyakran tartottak összejöveteleket házuknál s így a gyermeknek korán alkalma nyílt többféle hitfelfogással ismerkedni meg. Ő ösztönszerűen is a szabadabb, liberálisabb felfogásuk mellé szegődött olyannyira, hogy amikor a teológiai tanulmányok megkezdésére Londonba egy olyan intézetbe akarták küldeni, ahol minden 6 hónapban egy 10 tételből álló kálvinista hitvallást kellett volna aláírnia, ő az ajánlatot visszautasította. Szerencsére barátai, papja, tanítója egy szabadabb szellemű intézettel léptek összeköttetésbe Daventryben s idekerült az ifju. Amint később maga is feljegyzí, ennek az intézetnek nagyon sokat köszönhet. A tanulóknak szabadságukban állott kérdéseket tenni fel s véleményt nyilvánítani az előadásokkal kapcsolatban. Priestley ezen megbeszélések alkalmával mindig a legszabadelvűbb szellemet képviselte.

Tanulmányai végeztével presbiteriánus pap lett egy kicsiny falusi gyülekezetben, Suffolkban. Kilátásai nem voltak valami fényesek, fizetése évi 30 font volt, amiből 20-at kosztjáért fizetett. Az egyházközösség segélyt kapott a presbiteriánus központtól, ő azonban, hogy függetlenítse magát, erről is lemondott. Nehézségeihez járult az is, hogy bizonyos mértékben dadogott, ami sokat

rontott előadása hatásából. Mindazonáltal nem csügged. Prédikál, gyermekeket tanít, előadássorozatot tart a természetes és kijelentett vallásról. Áriánus hitfelfogása miatt azonban rendre elhidegültek tőle gyülekezete tagjai s így örömmel fogadja 3 évi szolgálat után a ceshirebeli nantwichi gyülekezet meghívását 1758-ban. Itt is rendes iskolát nyit s tanít a hét 6 napján csaknem egész nap. Könyveket szerez be s egyelőre inkább a tanítás szemléltetésére egy kis légszivattyút s egy kis elektromos gépet vásárol.

Innen hívják meg a warringtoni akadémiára (a későbbi oxfordi Manchester College) tanárnak, ahol egy év mulva, 1761-ben meg-nősül. Nagy lelkesedéssel és szorgalommal tanít. Szónoklattani, bibliakritikai, nyelvészeti s történelmi előadásait nagy gonddal írja meg s több közülök nyomtatásban is napvilágot lát. Különösen történelmi előadásai voltak kiválóak és eredetiek. A vakációk alkalmával gyakran fordul meg Londonban. Itt találkozik s ismerkedik meg Franklin Benjammal, ki azelőtt pár évvel végezte kísérleteit az első villámhárítóval s aki az amerikai gyarmatok szabadsága ügyében járt Londonban. Az ő biztatására kezd Priestley bővebben foglalkozni az elektromosággal s nemsokára könyve jelenik meg az „Elektromosság története” címen.

Hat évig tanított a warringtoni akadémián. Ezalatt az idő alatt doktorátust nyert az edinburgi egyetemen s a királyi tudományos akadémia tagjává választják. Sok gyakorlattal, hangos olvasással dadogásából is sokat javult s előadása simábbá vált. Tudása s munkássága mindinkább elismerést nyert, de mégis úgy érezte, hogy az ő igazi hivatása nem a tanári katedrára, hanem a szószékre vonza. Mikor a leedszi egyházközség, amely egyike volt Északanglia legnagyobb és legtekintélyesebb disszenter egyházközségeinek, papjának hívja meg, örömmel enged a hívásnak s új erővel, lelkesedéssel lát a lelkeszi munkához.

Itt, ebben a liberális felfogásu, vele mélyen rokonszenvező gyülekezetben Priestley igazi otthonra talált s az itt töltött 6 év alatt emberfeletti munkát végzett. Itt adja ki több Warringtonban megírott munkáját, amelyek közül különösen a történelem köréből irt munkája aratott nagy elismerést. Különös gondot fordít az ifjúság nevelésére s számos kézikönyvet, Kátét ír számukra.

Ebben az időtájban bontakozott ki teljes erejében Wesley

János vezetésével a metódista mozgalom Angliában s annak hullámai Leedsben is megmozgatták a lelkeket; saját gyülekezetéből is számosan csatlakoztak az új mozgalomhoz. Nagy felkészültséggel veszi fel az új irányzattal a küzdelmet szószéken és sajtóban egyaránt. „Felebbezés a komoly és őszinte keresztényekhez a józan észnek vallási dolgokban való használásáért” című munkája páratlan népszerűsége tett szert s harmincezer példányban közkezen forgott. A város többi lelkészeivel folytatott nyilvános vitái sok új hivat győztek meg a liberális vallásos gondolkodás számára. A sok vitatkozás, az ezzel kapcsolatos állandó olvasás és tanulmányozás rendre Jézus embervoltának a megismeréséhez és vallásához vezette.

Ebben az időben ismerkedik meg az angol unitárius egyház másik, korszakot jelölő nagy emberével, Lindseyvel, aki ekkor még anglikán pap, de lelkében benne ég az elégedetlenség az államegyházzal szemben. Ismerkedésük barátsággá mélyül s egész életükre kihat. Priestley először türelemre, tartózkodásra próbálja bírni reformátor társát, de amikor az régi gyülekezetétől, barátaitól, rokonaitól elszakadva, minden földi vagyonát a gyülekezet szegényei közt szétosztva, neki indul a számára részint ismeretlen, részint ellenséges indulatú Londonnak, hogy ott megalapítsa az első angol unitárius egzházközsége, amely mai napig fennáll s amely az angol unitárius egyház bölcsőjének tekinthető: akkor a már széles körben ismert Priestley minden összeköttetését megmozgatja barátja útjának egyengetésére. S amikor 1774. április 17-én a londoni Essex Street Chapelben mintegy 200 főnyi közönség részvételével megtartották az első unitárius istentiszteletet, Priestley Franklin Benjaminsal együtt örvendezett az első gyülekezetben s profétai lelkesedéssel toborozta a híveket s tovább is állandó érdeklődéssel kísérte a gyülekezet életét.

Otthon tovább folytatja munkáját. Egy folyóiratot indít meg s ad ki „Teológiai Tárház” címen.

Priestley lelkészi, írói és tanítói munkájának fáradságát különböző fizikai s kémiai kísérletekben pihente ki. Ez volt az ő szórakozása, pihenése, felrissülése. Leedsi papsága idején különböző gázokkal végzett kísérleteket. Közel lakván egy sörfőzdéhez, az ott végbemenő erjedést tette szorosabb vizsgálat tárgyává. A sűrített levegőről írott tanulmánya nagy figyelmet keltett Angliá-

ban s Franciaországban egyaránt. Még a szegénység is hasznára vált, mert nem lévén pénze költséges műszerekre, egyszerűsíténi kellett kísérleteit s így azok sokkal olcsóbbak s gyakran ismételtetők lévén, nagyobb pontosságra vezettek a megfigyelésben. Ezen egyszerűítő felfedezései a kísérleti kémiának nagy és értékes szolgálatot tettek. Ezen kísérletekkel párhuzamosan új munkát irt a „Látás, világosság és színek” címen. Itt Leedsben érte az a megtiszteltetés, hogy felhívást kapott Cook kapitánynak a déli tengerekre tervezett második utazásával kapcsolatban, hogy ebben az expedícióban, mint tudományos megfigyelő, vegyen részt. Gyülekezete már a helyetteséről is gondoskodott távolléte idejére, mikor bizalmasan tudtuladták, hogy néhányan vallási felfogása miatt szót emeltek megbízatása ellen, mire ő visszalépett.

Hat évi leeds-i lelkészi munkássága után érte az a megtiszteltetés, hogy egy gazdag, előkelő főúr, Lord Shelburne felfigyelve tudományos munkásságára, annak elősegítése céljából szép fizetéssel könyvtárosnak hívja meg. Priestley nem hagyta kiaknázatlanul ezt a kínálkozó alkalmat. Szorgalmasan lát munkájához s itt ejti meg korszakalkotó kísérletét, amely 1774 augusztus 1-én az oxigén felfedezéséhez vezetett. Sajat leírása szerint e napon a kertben nagyító üvegével bizonyos vegyületekre irányítva, „a levegőnél ötszörte jobb gázot” sikerült előállítania. Ezen év őszén Lord Shelburne-vel a kontinensen utazgatva, egy hónapot tölt Párisban. Ez idő alatt alkalmat nyílt megismerni a kor legkiválóbb francia tudósait. Fájdalmasan kellett éreznie, hogy ezek milyen kevésre értékelték a vallást s mennyire csodálkoztak rajta, hogy lehet ő, aki olyan kiváló felfedezésekkel gazdagította a tudományt, pap. Ettől a kínos tapasztalattól indítatva írta meg „Levelek egy filozófus hitetlenhez” című munkáját, amely később Amerikában is kiadásra került.

Ezen alkalmazása idején teleit nagyjából Londonban töltötte, ahol buzgó igyekezettel segítette Lindseyt az ő új egyházközségének erősítésében s gyakran helyettesítette is őt szolgálataiban. Lindsey használta először az angol nyelvben az „Unitarian”, unitárius szót az ő egyháza megjelölésére s Priestley is ezt kezdi használni vita-irataiban vallásos hite jelölésére s nagyban hozzájárult e szónak az angol nyelvben való népszerűvé tételéhez.

Ebben az állásában egész sorozat könyve lát napvilágot. „Értekezések az anyagra s a szellemre vonatkozólag”, a „Szük-

ségszerűség tana megvilágítva". Évről-évre külön kötetet adott ki „Kísérletek és megfigyelések címen”.

Erre az időre esett az amerikai gyarmatoknak az a nagy megmozdulása, amely szabadságharcra vezetett az anyaország ellen s az Amerikai Egyesült-Államok megalakulásával végződött. Nemcsak Angliában, de egész Európában nagy figyelemmel kísérték e harc kimenetelét. Priestley, aki mindig a szabadság barátja volt, s kit Franklinnal való barátsága folytán a személyi érzelmek is Amerikához vonzották, nagy feltűnést keltő röpiratot írt „Amerika közelgő elszakadása” címen. Részint az ebből származott véleménykülönbség, részint szabadságában való korlátoltságának az érzete arra bírta, hogy három évi működés után kilépjen Lord Shelburne szolgálatából. Barátai támogatásával Birminghambe ment egyelőre azon tervvel, hogy barátai segítségével tudományos kísérleteit tovább folytassa. Azonban nem tudott sokáig magánember maradni. 1780-ban papnak hívják Birmingham egyik legtekintélyesebb New-Meeting nevű dissenter eklézsiájába, amely egyházközség „Church of Messiah” címen ma is Anglia egyik legvirágzóbb unitárius gyülekezete.

Itt adja ki két alapvető teológiai munkáját: „A kereszténység megromlásának a történetét” és „A Jézusra vonatkozó ősi nézeteknek a történetét”.

Ezekben a munkáiban tulmegy minden előtte levő angol szociniánuson s teljes unitárius szellemben ír. Kimutatja, hogy az őskereszténység tisztán unitárius felfogású volt s azok a tanok, amelyek később keletkeztek a pogány filozofiának a keresztény gondolkodásra gyakorolt megrontó hatásából keletkeztek. Kijelenti, hogy Krisztusnak ortodox értelemben vett imádása tiszta bálványimádás. E két kötetet egy harmadikkal egészíti ki „A keresztény vallás története” cíművel. E három munkáját tekintik legalapvetőbb teológiai műveinek. Különösen első kettő óriási megmozdulást s rendkívül élénk vitatkozást váltott ki úgy Angliában, mint külföldön. Hollandiában Dort nevű városban a városi hóhérral égettették meg e könyveket s Angliában is sorozatos támadásokat intéztek ellene.

Priestley derekasan állotta a küzdelmet, az „Unitarizmus Védelme” címen évkönyveket adott ki s ezen védekezése idején tette ismertté Angliában az unitárius nevet. Különösen egy Dr.

Horsley nevű pappal volt sok vitatkozása szóban és írásban, kit végül is, mint az egyház védőjét, püspökké neveztek ki. Büszkén írja Priestley egyik híve „ezzel mindaketten visszavonultak a küzdelemből, Priestley győzelmével s Horsley püspöki süvegével.” Priestley bátor vitatkozására sokan figyeltek fel s csatlakoztak az unitárius mozgalomhoz különösen a disszenter egyházak tagjai közül.

Priestley 11 évi birmingham-i papsága idején nagy események zajlottak le a világtörténelemben. Az amerikaiak szabadságharcuk győzelmes beveződése után megalkották Az Amerikai Egyesült-Államokat s amíg a világ ennek örvendezett, új szabadságharc tüze lángolt fel, a francia forradalomé. A világ ismét két részre oszlott. Egyik, amelyik félt a tűz elharapózásától s görcsösen ragaszkodott az élet addigi formáihoz, a másik, mely e tűznek fényétől várta az általános emberi szabadság világának hajnalhasadását. A közvélemény Angliában is két csoportra oszlott. A konzervatívok és az állam-egyház aggódva igyekszik gátat vetni a csatorna tulsó oldaláról hömpölygő áradatnak, míg a disszenteretek szabadságuk s egyenlőségük teljes kiforrását várták a megmozdulástól. Az ellentét a két párt között mind élesebbé vált. Priestley sohasem titkolta a francia forradalom iránti szimpátiáját, így hamar szálla lett a konzervatívok szemében. Vitatkozásai s különösen két alapvető teológiai munkája az anglikán papságot rég maga ellen ingerelte. A politikai feszültség villamossággal telített légköre alkalmasnak mutatkozott most a durva leszámolásra. A parlamentben az államegyház lerombolójának, köztársaság pártinak állították be. Istentelenséggel vádolták. Karrikaturák, pasquilusok gunyolták ki. Az anglikán papság ellene prédikált. „Átkozott Priestley”, „Le a presbiteriánusokkal” feliratokkal kréztázták be a falakat, kerítéseket. Ilyen hangulatban közeledett július 14-e a Bastil bevételének évfordulója, melyet Birmingham-ben a forradalommal rokonszenvezők politikai dinnerrel szándékoztak megünnepelni. Priestley-t előre figyelmeztették, hogy veszedelem készül ellene s ezért otthon maradt. Este rémült emberek jelentették, hogy templomát és környékét egy részeg tömeg támadta meg, benne mindent felégették s összetörték. A tömeg elől alig tudott elmenekülni. Felgyújtották házát, kidobálták, elégették könyveit, összetörték tudományos műszereit, összetépték kézira-

tait. Ezrekre menő tömeg vett részt a rombolásban, amelynek dühe kiterjedt híveire, barátaira s a többi unitárius érzelmű gyülekezetek templomaira. Három napig tartott a papságtól felbujtott tömeg dühöngése a hatóság hallgatólagos beleegyezésével, sőt pénzelésével, míg végre a környékből öszpontosított katonaság vetett véget e rémuralomnak.

A tudományos világ mély együttérzése és részvéte kárpótolta Priestley-t e barbár sérelemért. Angol s francia tudományos intézetek fejezték ki vele való együttérzésüket s küldötték el pénzbeli segítségüket. A franciák új köztársaságuk diszpolgárává választották. Azonban ellenfeleinek gyűlölete, rossz-akarata nem csökkent irányában. Egy időre Londonba megy, hol egy gyülekezet papjának hívta meg, de nem sokáig marad. Miután fiai Amerikába mentek, ő is nemsokára követi őket. Nagy ünnepléssel fogadják New-Yorkban s Philadelphiában, ahol papnak is meghívják, de ő fiaihoz megy Northumberlandbe.

Itt is tovább folytatta tudományos és teológiai munkásságát. Négy hatalmas kötetben írja meg bibliakritikáját. „Mózes intézményeinek a hindukéval való összehasonlítása“, „Sokrates és Jézus tanainak összehasonlítása“, „Az ősi zsidók felfogása a jövő államról“ című munkái mind Amerikában láttak napvilágot.

Tíz évet töltött Priestley Amerikában a legteljesebb belső megelégedéssel s állandó munkában. Lakóvárosában: Northumberland-ben unitárius gyülekezetet alapított s nagy szerepet játszik a philadelphiai első unitárius gyülekezet megalapításában is. Gyermekeitől s unokáitól körülvéve halt meg 1804 február 6-án 71 éves korában.

Munkásságának széles mezejéről, sokoldalúságáról fogalmat nyújthatnak felsorolt művei.

Priestley teológiai munkásságának s felfogásának legfőbb kifejezője „A kereszténység megromlásának története“, amelyen hosszú ideig munkálkodott s végül birminghami papsága idején adott ki. A munka három részre oszlik. Az első a Jézusra vonatkozó hitfelfogások történetével foglalkozik. Nyomon kíséri azt a kialakulást, amely fokozatosan Jézus istenségében nyer kifejezést. A második részben a megváltás, kegyelem, eredendő bűn, predesztináció tanaival foglalkozik. Érdekes, hogy amíg minden más tanításában kimondottan unitárius csaknem a mai értelemben,

az ő filozófiai szükségességről szóló tanában fél uton van az unitárius szabadakarat és a predestináció kálvini tana között. A könyv harmadik részében a keresztény szertartásokkal és szakramentumokkal foglalkozik, nyomon követve az ezzel kapcsolatban kialakult tanokat. Ezeket a sarkalatos hittani tételeket helyezi eredeti forrástanulmányok alapján az unitárius hifelfogás megvilágításába. Ezen leplezetlenül őszintén kinyilvánított hifelfogás nyomán bosszút esküszik ellene az ortodoxia s mivel érvekkel tovább a harcot nem bírta, a birmingham-i barbár rombolással igyekezett elhallgattatni. Vitatkozásaival, könyveivel megmozgatta a vallásos közvéleményt s nagy hatással volt arra, hogy az angol unitárius gondolkodás, amely csak hamu alatt lappangó tűz gyanánt égett, nyílt kifejezést talált szóban, írásban, unitárius egyházközségek alakulásában s magának az unitárius szónak a köztudatba való bevitele által. Európaszerte ismert tudományos hírnevével nagy szerepet játszott abban, hogy az új mozgalom maga felé vonzotta nagy gondolkodók érdeklődését.

Mint nevelő gyakorlatban, szóban és írásban nagy küzdelmet folytatott annak érdekében, hogy a klasszikus és biblikus tárgyak mellé a történelem, földrajz, természettudományok megfelelő teret nyerjenek a tanításban, ami korában merész ujtás volt.

Természettudományokban elsősorban az akkor még alig ismert villamossággal foglalkozott. Franklinnal való barátsága csak fokozta eziránti érdeklődését. Leeds-i papsága idején közel lakván, egy sörfőzdében gyakran végzett megfigyeléseket az erjedés következtében keletkezett sűrített levegővel. A gázokról írott tanulmányáért külön kitüntető érmet kapott a királyi akadémiától. Ezen kísérletei között új és mai használatos eljárást talált fel a gyümölcs rothadástól való megvédésére. Az ő találmánya a világszerte ismert és használt szódavíz.

Hosszu időközön át nagy probléma volt a természettudósok előtt, hogy nem romlott el teljesen az emberek, állatok lehelletétől, a földön rothadó organikus anyagoktól a levegő. Priestley hosszas kísérleteket folytatott a víznek, fénynek, melegnek, hidegnek, sűrítésnek, ritkításnak, a talajnak s végül a növényeknek a levegőhöz való viszonyáról. Sok kísérlet után sikerült felfedeznie a növények levegőtisztító és javító szerepét, ezáltal korának legnagyobb biológiai s kémiai problémáját oldva meg. Egy-

szersmind pontos készüléket szerkesztett a levegő jóságának (oxigén tartalmának) a megállapítására. Ezáltal sikerült a levegőre vonatkozó ilyen kísérleti eljárások mérésénél az addig használt égő gyertyát s szerencsétlen egereket mellőzni. Végül kutatásainak koronája az oxigén felfedezése, ami úgy a kémiában, mint a tüdőgyógyászatban döntő fontosságú, korszakalkotó. Számos felfedezése közül ezek a legszámottevőbbek. Nem hiába nevezték el tehát a modern kémia atyjának.

Nagyságát mutatja, hogy a legnagyobb vallási s politikai elfogultság sem tudott ártani emlékének. 1874-ben az oxigén felfedezésének 100 éves évfordulója alkalmával Birmingham városa a város főterén szobrot állított emlékének a városházával szemben. Érc-alakja ott áll kezében nagyító üvegével, némán is hirdetve, hogy a gyűlölet, elvakultság és indulat csak tovatűnő rossz álmom, amelyre eljön a józanság felébredése, az igazi érdem elismerése. Születése 200 éves évfordulóját bensőséges melegséggel ünnepelte meg az angol tudományos világ, az angol, amerikai unitárius egyházak s különösen azok az egyházközségek, amelyekben papskodott. Emléke legyen a mi számunkra is hirdetője az erős hit, a törhetetlen kitartás, a lankadatlan munka mindeneket legyőző erejének.¹

Kövári Jakab.

---

¹ Források : Rutt : Life of Priestley. Dr. H. Gow : The Unitarians. Dr. E. M. Wilbur : Our Unitarian Heritage. Emily Sharpe : Four Unitarian Lives. The Inquierer.

Hittani tanulmányok.

II. Unitárius hittan.

4. §. Az unitárius hittan lehetősége ; az unitárius köztudat ; subjektivizmus és objektivizmus az unitarizmusban. Egészen különleges megvilágítást kíván az a kérdés, hogy vajjon egy unitárius hittannak mi a sajátos feladata, minő jelentősége van akár az egyes hívő, akár a közösség, mondjuk az egyház életében ? Hogy ez a kérdés külön megvilágításra szorul annak magyarázata az, hogy a liberálizmus, mely a 19-ik században nemcsak a politikai életben, hanem a teológiában, beleértve a protestáns teológia tekintélyes részét, uralkodóvá lett, az unitárius körökben egész különleges módon éreztette hatását. Mig ugyanis a másik két protestáns felekezet a liberálizmusnak kétségtelenül tisztító elviharzása után is igyekezett átmenteni a régiből, ami még átmenthető, noha ez formában és tartalomban lényeges átalakuláson ment át a legtöbb helyt, addig az unitarizmus a liberálizmusnak és a vallási felvilágosodásnak fényes eredményeit és hatását a maga javára elkönnyelve, megelégedett evvel s mind ritkábban próbálta meg hittani, illetve dogmatikai nézeteit egységes rendszerbe kifejteni.

A másik két protestáns egyházat nagyban segítette régi teológiai irányzatának fenntartásában az, hogy már megalapítóik szilárd formába öntötték egész hitrendszerüket. Az unitárius egyház megalapítójának munkássága ebben a tekintetben befejezetlen, ami az ő életének körülményeiből könnyen megérthető.

Ettől eltekintve azonban más okai is voltak annak, hogy az unitárius hit nagyobb, rendszeresebb összefoglalásával elég ritkán találkozunk. Az állandó elnyomatás és az unitárius gondolat célzatos üldözése tartózkodóvá tette hitelődeinket abban, hogy vallásuk igazságait összefoglalva a nagy nyilvánosság elé bocsássák. Innen érthető, hogy a magyar unitáriusoknak szinte egyetlen na-

gyobb hittani munkája Szentábrahámi Mihály püspöknek „Summa Universae Theologiae Christianae secundum unitarios“ című műve, amely 1787-ben jelent meg Kolozsvárt, magyar fordítása pedig 1898-ban Derzsi Károly tordai tanár tollából. Szentábrahámi, mint a hittan tanára írta ezt a könyvet, valószínűleg még püspökségét megelőzőleg, de mivel éppen ebben az időben volt az üldözés a leghevesebb, az elnyomatás a legnagyobb az unitáriusokkal szemben, az ő életében a mű kinyomtatására még gondolni sem lehetett. Ebben a könyvben sok minden van, ami mai unitárius felfogásunkkal megegyezik. Vannak azonban olyan részletek, amelyek ma már elavultaknak tekinthetők. (Vári Albert a Ker. Magvetőben irt részletes tanulmányában tárgyalja a mű egyes fejezeteit s kiemeli azokat a részleteket, amelyek kevés változtatással ma is hitünk alapját képezik). Szentábrahámi műve után sem hivatalosan sem egyesek kezdeményezéséből nem jelent meg olyan nagyobb mű, amely az unitárius hitigazságok rendszerét egybe foglalta volna. Kisebb összefoglalás Ferencz József „Hittan“-a, amelyről később lesz szó. Ez azonban középiskolai tankönyv lévén, terjedelmében és tartalmában didaktikai célokat tart szem előtt. Ha azonban nem is készült nagyobb hittani mű a 19-ik században, a század második felében az unitárius gondolatnak és felfogásnak tisztázásához jelentékenyen hozzájárult a Ker. Magvető c. folyóirat, amely hű tükre azoknak a mozgató eszméknek, melyek a századot mozgatták s az unitárius gondolat felvirágzását elősegítették. Mindezek után fel kell tennünk a kérdést, vajjon mi az oka annak, hogy akkor, amikor a lutheránus és református szakirodalomban a hittanok és dogmatikák egész sora jelent és jelenik meg, ha csak a háboru utáni időt is vesszük, az unitáriusok nem tartották szükségesnek hitnézetük rendszeres egységes kifejtését. Szükséges annak okát megvizsgálni azért, mert sok tanulságot rejt számunkra. Ennek a hiánynak mélyen fekvő okai is lehetnek, amelyek szoros összefüggésben állanak az unitarizmus természetével.

Azt szokták mondani, hogy nekünk, unitáriusoknak nincsenek dogmáink, hanem hitelveink. Ebben a megkülönböztetésben az lappang, hogy az unitáriusoknak nincsenek zsinatok által elfogadott, kényszerítő erejű és változatlan hitelveik, hanem vannak az unitárius köztudatban kiforrott és kialakult olyan néze-

teik a keresztény vallással kapcsolatban, amelyek az unitárius vallásos köztudatot többé-kevésbé öntudatosan meghatározzák. Talán ezek azok a hitelvek, amelyekre hivatkozni szoktunk.

Ez a kifejezés: „unitárius köztudat” semmiesetre sem precíz és világos, mint ahogyan semmiféle „köztudat” sem világos, hanem szétfolyó és elasztikus fogalom. Ennek a köztudatnak jellemző vonásai és kifejezései, melyekben a szoros értelemben vett hittani ismeretek, illetve meggyőzések mintegy bele vannak ágyazva, amint ezt ma látjuk, írásban is olvashatjuk főleg igehirdetőink közzétett termékeiben, a következők: az unitárius vallás egyszerű, föltétele az Isten- és emberszeretet, amely Jézus tanításainak lényege, az unitárius elv szerint a lelkiismeret szabad, mindenki legjobb meggyőződését követheti vallásos felfogásában. Ebből folyik az, hogy unitáriusnak lenni egyet jelent azzal, hogy az egyéni szabadságnak és ítéletnek a hit kérdéseiben is teljes jogosultsága elismertessék. Eszerint az unitarizmus és az individualizmus szükségképen egymáshoz tartozik. Jellemzi továbbá az unitárius gondolkodást az ember jóra való képességének és nagyrahitottságának állandó optimista hangsúlyozása, a felvilágosodás nagy értékébe vetett hite. Hiszen tovább a fejlődés és a haladás végtelenségében, az emberi lélek tökéletesedésének, ez által Istenhez való közeledésének szinte korlátlan lehetőségében. Hivatkozik arra, hogy a tudománnyal ellenkezésbe nem jöhet, mert nem hiszen el semmi olyant, ami az ész törvényeivel ellenkezik. Lelkesedik a humanizmusért, de tartózkodó a modern társadalmi áramlatokkal szemben. A régi értelmű teológiai tudomány helyett a modern vallástudományt tartja irányítójának. Külső tekintélyek helyett a lelkiismeret belső tekintélyét hangsúlyozza. Az egyházat mindezen nézetei ápolásához és terjedéséhez szükséges szervezetnek tekinti.

Körülbelül ezek az általános meggyőzések, amelyekbe, mint keretbe, a szoros értelemben vett hitelvi álláspont elhelyezkedik. Ez a hitelvi álláspont ismét a következő pontokba foglalható össze: az Isten egysége és oszthatatlansága, az ember Jézus, mint követendő példa, a szentlélek, mint Isten jóra vezérlő ereje. Erkölcsi vonatkozásban a bűnbánatra és a megtérésre való intés az akarat szabadságának és az erkölcsi szabadságnak hirdetése, a vallás bensőségének a külső megnyilatkozási formákkal, cere-

móniákkal stb. szemben való kiemelése. Általában a hitigazságok tiszta, ésszerű, átlátszó voltának hangsúlyozása, kevés teológia, a vallás és a tudomány olykor egymást támogató voltának emlegetése, máskor a kettő szembeállítás a vallás előnyére. Lehet, hogy hiányos ez a felsorolás, azonban kétségtelen, hogy nagyjában ezek körül forog az unitárius vallásos gondolkodás.

Áttekintve az általános keretnek így, a címszavak szerint való felsorolását, megállapíthatjuk mindjárt első látásra, hogy rendkívül színes, gazdag anyag. Tág terület, amelybe sok minden belefoglalható. Megállapítható az is egyfelől, hogy sok minden hiányzik belőle, másfelől sok olyan fogalom szerepel benne, amelyek jelentése határozatlan és ingadozó s nem is mind az unitarizmus testének közvetlen szülőttei, hanem az idő folyamán hozzátapadtak valamilyen formában és értelemben. Erre azt mondják némelyek, hogy az unitarizmusnak épen az a fő jellemvonása, hogy nincs megkötve, hogy szabad teret enged az egyéni gondolkodásnak, nem állít korlátokat s így egy általános keret épen elegendő arra, hogy megmutassa az utat, amelyen haladnia kell. Nem ajánlatos — mondják — merev formák közé elzárkózni, mert a haladás úgyis mindent kivethet sarkából s mert az unitarizmus nem egyéb, mint a folytonos és örökös felvilágosodás, igazságkeresés módszere. A szabadelvűség ilyen értelmezése talán angol vagy inkább amerikai hatás következtében fejlődött ki minálunk. Az angol és amerikai unitarizmus klasszikus korát pedig Martineau, illetve Channing nevei jelzik s ma már mindkét helyen, az újabb társadalmi eszmékkel való érintkezés következtében, a vallásos ideológiának egy újabb fejlődési processzusa van kibontakozóban, amelynek eredményeit csak akkor ajánlatos átvenni, ha helyességüket és életrevalóságukat illetőleg már kellő tapasztalattal rendelkezünk.¹

Mindezzel kapcsolatosan le kell szögeznünk, hogy *az unitárius keresztény vallásos világnézet elsősorban vallás, amelynek hivatása az, hogy minden tekintetben megnyugtassa és betöltse*

¹ Hogy mire vezethet a szabadelvűség tulságosan tág értelmezése, arra tanulságos példa az Amerikában újabban „humanizmus” néven ismert irányzat. Ez már nem keresztény, sem unitárius, sőt nem is vallás. Vigasztaló az, hogy csak szorványos jelenség s remélhető, hogy az egészséges unitárius vallásos gondolkodás sikerrel fogja fölvenni a harcot vele szemben

a *lelkek világát*. Ezt a hivatást be kell teljesítenie, mert máskülönben nem lesz egyéb, mint a vallásos liberálizmus gondolat-szótárának gyűjteménye. Egy vallás, amelynek feladata az, hogy megnyugtassa és felemelje az emberi lelket, nem lehet sem pusztán módszer, sem tudományos világnézet, sem folytonos igazságkeresés és felvilágosítás, vagy bármi egyéb, hanem valami olyan, ami felvértezi az emberi lelket az élet támadásai ellen, ami megnyugvást és rendületlen hitet ad olyan értékekben, „amelyek nem e világból valók“. Nagyon helyesen jegyzi meg Rade (Glaubenslehre 10. l.), hogy nemcsak a teológiának, hanem más tudományoknak is megvan a maguk dogmatikája, amihez mi azt kívánjuk hozzátenni, hogy a vallásos liberálizmusnak is megvan a magáé, azonban ez még nem üdvözít és nem edzi meg a lelket az élet feladatainak sikeres megoldására, az örökkévaló isteni értékek keresésére és a bennük való elmélyedésre.

A másik, ami szintén igen fontos és kiemelendő, az, hogy az unitárius vallásnak történelmileg és ténylegesen az evangélium az alapja. Hitének igazságai Jézus tanításában gyökereznek. Lelki megnyugvását, vallásos kielégülését Jézus eszméiben találja meg. Ez az alap, minden egyéb csak függelék, corollarium. *Ami az unitarizmusnak az evangéliummal ssebben elfoglalt elfogulatlan, objektív álláspontjából folyik, az az unitárius vallásos életfolytatás — magva. Amit ezen eredeti álláspontjának következményeként az idők folyamán akár a humanisztikus gondolkodás köréből, akár a liberálizmus és a felvilágosodás ideológiájából felszívott magába, az szintén hozzátartozik, annál inkább hozzátartozik, minél inkább feldolgozta és magáévá tette az evangélium szellemében. Mindez azonban már csak másodsorban lényeges (accidentális) elem.*

Talán nem tévedünk, ha az unitarizmusnak két árnyalatát különböztetjük meg. Az egyiket nevezhetjük szubjektív, a másikat objektív unitarizmusnak. Lássuk, mit kell értenünk ezek alatt.

Egy alkalommal két unitárius lelkész elmélkedett arról, hogy az unitárius vallásnak mi a lényege és mi a kritériuma, amelyet mindenkinek el kell ismernie, aki unitáriusnak vallja magát. Az egyik a kettő közül könnyen vélte megoldhatónak ezt a kérdést, azt mondván, hogy erről még vitatkozni is fölösleges, mert neki és mindenkinek meg van a maga külön unitarizmusa. Ez a fel-

fogás méltán gondolkodóba ejthet, mert hiszen kétségtelen, hogy mindenkinek van egy személyes hite és meggyőződése s e nélkül nincsen vallás. Ez a felfogás azonban mégsem nyugtathat meg. Kantnak van egy mondása, amelynek értelmében szemléletek fogalmak nélkül vakok, fogalmak szemléletek nélkül, üresek. Ennek a mondásnak különösen az első felében igen mély igazság rejtőzik s azt fejezi ki, hogy kell lennie valami közös vonásnak abban, ami az egyesben mint szemlélet tűnik fel, mert különben szertefolyik és hasznavethetetlen lesz az ember lelkivilágára nézve. Így vagyunk az unitárizmussal is. Kell lennie abban valami lényeges, a dolog érdeméhez, legbelső magvához hozzátartozó közös vonásnak s erről biztos tudomásuknak kell lennie s ezt precíz formába kell öntenünk.

A szubjektív unitárizmus, amelynek egyik jellemző vonása a többek között az az erősen hangsúlyozott és aláhuzott egyéni vonás, amely az előbb jelzett felfogásban nyilatkozik meg, abból a fogalomkörből táplálkozik, amelynek körében a szabadság, fejlődés, haladás, felvilágosodás kifejezésére esik a hangsúly s amely az evangéliumot is bizonyos antropocentrikus, humanistikus szemzőgből itéli meg. Van ebben sok, ami lelkesítő és felemelő, de nincs benne biztosság és bizonyosság. Mindazok a fogalmak ugyanis, amelyeket felsoroltunk, szertefolyó és sokféle jelentésűek. Ez az irányzat sokszor szeret az észre hivatkozni és mégsem erős a logikában. Van egy régibb és egy újabb típusa. Az elsőt nevezhetjük racionalistának, a másikat irracionalistának, vagy intuicionistának. A régi racionalista típus egy pár teológiai alaptételen nyugszik, a természeti oki törvényszerűség kizárólagosságát hirdeti, ennél fogva semmiféle csodat nem hiszen. Fél a misztikától, az egyszerűséget, világosságot és átlátszóságot követeli a hit világában. Isten hite, mely különben erős, egészen sajátos módon nyilatkozik meg. Ha megkérdezik tőle, hogy miért unitárius, előszeretettel hangsúlyozza, hogy ő mit nem hiszen és miben tér el minden más felekezettől. Ez ki is elégti nagyjában hitvilágát. A bibliából is elsősorban az érdeklí, ami az ő felfogásával összeegyeztethető.

A másik kevésbé elterjedt típus az, amely individualizmusát az egyéni élményre építi fel. Ez a típus a vallást inkább befelé éli meg. Nem fél egy kis misztikától s ezt mindenütt keresi

és meg is találja. Emlegeti az ember „isteniesülésének“ szükségességét. Keresi az imádkozás eredeti egyéni formáit és általában esztéticizmust kever bele vallásosságába. Az egyéni meglátás fontosságát hirdeti s az evangéliumon kívül, más forrásokat is felhasznál vallásos hitének és érzésének megerősítésére. Háttérbe szorítja mindazt, ami rendszer, ami fogalom s a vallást a szó szoros értelmében élni akarja egyéni szabadságának teljes fenn tartásával.

A szubjektivizmus mindezen formáinak megvannak a maga előnyei és érdemei s a kettőnek szerencsés egybeolvasztása, amellyel elég gyakran találkozunk, mondhatni kiegészíti egymást s teljessé teszi az unitárius vallásosságnak azt az általános megnyilvánulási formáját, amelyet a mindennapi életből is ismerünk.

Az unitárius vallásos felfogás valóban lehetővé teszi, hogy benne mind a két típus kialakulhasson. A racionalista, amely az ész szerepét minden vallásos igazság megítélésében alapvető fontosságúnak tartja s a biblia tanításaira is a józan ész mértékét alkalmazza. Másfelől pedig kialakulhat a második típus is, amely minden dogmát és hittételt félretéve, illetve mindezt mellékesnek találva, a vallás megélését, a keresztény hit igazságainak gyakorlati, érzelmi megvilágítását sürgeti.

Minden szubjektivizmusnak nyilatkozzék ez meg a vallás vagy a világnézet területén, meg vannak a maga nagy hibái és a maga nagy értékei. Ilyen hiba pl. az, hogy a szubjektivista elsősorban magát látja, magát tekinti sok tekintetben a kiinduló pontnak s e miatt gyakran elhomályosodik előtte az, ami fölötte van, aminek ő is alá van rendelve és aminek ő is egy része. A dolgokat, a világot, sőt magát Istent is a maga szemszögéből mérlegeli. Vallást alkot magának, de kevésbé ismeri fel a vallásnak rajta kívül fekvő transcendens tényezőit. A szerint, hogy egyéniségében az ész vagy az érzés tulnyomó, racionalistává, vagy romantikus miszticikussá válik.

A szubjektivizmus másik fogyatékkossága a relativizmus. Egy dolgot nagyon sokféleképen lehet megítélni. Ha a megítélésben az „ész“ egyéni szempontja az irányadó és nem a dolog maga, akkor az igazság relatív. Ámde semmi sem épülhet fel relatív igazságokon, mert nincs relatív igazság. Relatív a mi megismerésünk az igazságra nézve, de maga az igazság nem lehet relatív. Ha nem volna

abszolút igazság, akkor az ember szellemi életének nem volna mire felépülnie. A vélt igazságok időlegesek és feltételesek, reá segíthetnek az igazság megismeréséhez, de maguk nem igazságok. Olyanok, mint az állvány az épület körül. Amint vannak objektív igazságok a tudományban, úgy kell lenniök ilyeneknek a hit számára is. Ez első pillanatra meglepőnek látszhatik, pedig így van. A szubjektivizmus a vallás területén is hiányos és kiegészítésre szorul.

A vallás nem épülhet fel pusztán az emberi éssen, vagy az ember misztikus meglátásain, hanem a hit objektív igazságain, vagy helyesebben kifejezve azokon az igazságokon, melyek a hit számára objektívek. Minden vallás annak a kifejezése, hogy a hit világának isteni igazságai miként tükröződnek az emberi öntudatban. Az unitárizmusnak is számot kell adnia arról, hogy az ő felfogásában hogyan tükröződnek vissza a hit világának objektív igazságai. Ezeknek bemutatása az unitárius hittan feladata. Nevezhetjük ezt objektív unitárizmusnak s e szerint az unitárius hittan feladata ennek az objektív unitárizmusnak a feltárása, ami magában foglalja mindazt, ami az unitárius keresztény vallásra nézve lényeges, közös s így jellegzetes vonás.

Minden megismerés valamire irányul. Ezt a reá irányulást: intenciónak nevezzük. Amire irányul, az a megismerés tárgya. Ha csak azt vizsgáljuk, hogy a hit tárgya milyen gondolatokat és milyen érzelmeket vált ki belőlem, akkor szubjektivisták vagyunk. Ha magát a tárgyat vizsgáljuk, akkor objektív módszert követünk. Ez a módszer a hittan módszere. Bármennyire szubjektív természetű maga a hit, bármennyire misztikus és élményszerű, ez nem ment fel attól, hogy a tárgyat is vizsgáljuk. Nem menti fel elsősorban az unitárius vallást, amelynek éppen észszerűségénél, továbbá egyszerűségénél, dogmamentes álláspontjánál fogva elkerülhetetlen feladata, hogy mindazokat a fogalmakat tisztázza, amelyekre szüksége van. Kétszeresen szükséges a fogalmak tisztázása egy olyan vallásnál, amely dogmai kötetlensége és liberális felfogása következtében nagyon ki van téve annak, hogy a fogalmak zavarossága a benne rejlő tiszta igazságot elhomályosítsa. Az unitárius vallásra nézve kétszeresen kötelező a „semper reformari debet” elve; állandóan kell törekednie arra, hogy hitét tisztázza és hittani kérdésekben precíz álláspontot tudjon elfoglalni, mint ahogyan ezt a többi protestáns egyházak is állandóan teszik.

Ez nem azt teszi, hogy teológiákat és hittani rendszereket alkossunk s ezeket kötelezőnek állítsuk oda minden hívő számára, mint az „unitárius” elnevezés csalhatatlan kritériumát, hanem azt, hogy időnként öntudatosítsuk a magunk számára a mi keresztény vallásos felfogásunkat és világnézetünket részleteiben is. Unitárius hittant írhat mindenki, akiben erre megvannak a szükséges előfeltételek. Egy hittan lehet kétségtelenül egyéni. Sohasem lehet azonban egyéni annyiban, amennyiben egy hitközösségre vonatkozik s ennek a hitközösségnek a hitfelfogását tükrözi vissza. Ebben a tekintetben a hittannak mindig objektívnek és tárgyilagosnak kell lennie. Tudjuk, hogy a vallásnál nem annyira hittételek és maga a hitrendszer a fontos, hanem a személyes élet és gyakorlati megvalósulás. A liberálizmus és az individualizmus azonban nem ment fel annak szüksége alól, hogy hitnézeteinket tisztázzuk. Kötelez erre nemcsak a történelmi múlt, hanem a mi hitvallásunknak fogalmi tisztasága, kiforrottsága, amely méltán tarthat számot mindenki érdeklődésére. Az egyéni intuíciók, nekilendülések, forrongások mind nyomtalanul elenyésznek, ha fogalmi tisztaságra és pontosságra nem törekszenek. Mi unitáriusok aránylag keveset foglalkozunk hittani kérdésekkel, pedig erre nagy szükségünk van a már említett okokból. Csakis hitünk pozitív tartalmának újabb és újabb kifejtése és megvilágítása teremthet egységet a sokféleségben. Erre az egységre pedig szükség van, nemcsak gyakorlati szempontból, hanem eszmei szempontból is.

A hittan nem feltétlen tesz valakit hívővé, de elősegítheti ezt, mint ahogy a logika tanulmányozása sern tesz valakit feltétlenül helyesebben gondolkodó egyénné, de segítheti abban. Éppen ezért a hittannak, amely elsősorban elmélet, ennek ellenére is állandó kontaktusban kell lennie az élettel, az élő hittel. Mikor egy élő és dolgozó keresztény vallásos közösségének a hittanáról van szó, akkor ennek nem lehet célja, hogy valamikor megállapított hitcikkeket közöljön s ezek mellett vagy ellen állást foglaljon. Az unitárius hittan feladata az, hogy az evangéliumi keresztény hit igazságait s az e körül kialakult, a keresztény vallás lényegének megértéséhez szükséges alapvető fogalmakat hozza egészen közel a mi mai felfogásunkhoz, az élő, mindennap újra, meg újra születő hithez. Minthogy a mi élő hittudatunk át meg át van szöve a keresztény világ hittudatában általában élő bibliai

vallásos és erkölcsi anyaggal, Jézusnak az evangéliumban közölt tanításával, ezért az egyedül helyes eljárás az, ha a mi ma élő hitfelfogásunkat a keresztény gondolkodás ősi, alapvető bibliai igazságain keresztül, ezek segítségével próbáljuk megérteni és öntudatosítani. Bizonyára senkit sem tesz hívő unitáriussá a biblia kijelentésről s általában a kijelentésről való felfogása s mégis abban, hogy valaki öntudatos unitárius legyen, benne foglaltatik az is, hogy mi az ő felfogása a kijelentésről. Az elmélet és a gyakorlat között nincs is, nem is szabad mélyreható és áthidalhatatlan szakadéknak lennie. A hittan tehát nem lehet elavult fogalmak gyűjteménye, hanem mindennapi hitünk tartalmának kézenfekvő explikációja.

Azért maga a tárgyalási mód és a beosztás nem lehet elhatározó egy hittanra nézve. Elfogadhatjuk a régi u. n. scholasztikus teológia beosztását, vagy kiindulhatunk pl. Channingből s az ő gondolatmenetét követve fejthetjük az Unitárius Hittan tételeit. Mindkét esetben kell foglalkoznunk mindazokkal a részekkel, amelyeket a hittan magába foglalhat.

Mielőtt e fejezetet lezárnók, meg kell emlékeznünk arról, hogy mit jelent a tárgyalásaink folyamán gyakran előfordult kifejezés: „unitárius vallásos világnézet“. Ha ezt a kifejezést használjuk, akkor a vallásos jelzőre nagy súly helyezendő. Az, amit általában világnézetnek neveznek, nem szükségképpen vallásos jellegű. A vallás kétségtelenül szerepet játszhatik bármely világnézetben, de nem feltétlenül szükséges benne. A világnézet a dolgok alkatának egyetemes határozmányait kutatja s az emberi öntudatnak a jelenségek felismerésében való szerepét tudatosítja; a dolgok viszonyait s az embernek a jelenségekhez való viszonyát teszi vizsgálódás tárgyává. E munkájában kiindulhat tisztán tudományos alapelvekből. A vallásos világnézet más síkban mozog, vallásos előföltételekből indul ki. A dolgoknak és a jelenségeknek Istenre való vonatkozását keresi s ebből a szempontból itéli meg azokat. Amint a tudományos világnézetben szerepelhetnek vallásos elemek, ép úgy a vallásos világnézetben is helyet foglalhatnak tisztán filozófiai mozzanatok. Mégis a kettő természeténél fogva lényegesen különböző. Azért nem helyes azt mondani általában, hogy az unitarizmus világnézet, mert az unitarizmus nem bajlódik a világ jelenségeinek filozófiai természetü

magyarázatával! Ellenben, ha azt mondjuk, hogy *vallásos* világnézet, akkor ez helyes azon megkülönböztetés alapján, hogy az unitarizmus egy vallás s nem tudományos világmagyarázat. Annyit azonban le kell szögeznünk, hogy, nézetünk szerint, egyetlen vallásos világnézetnek sem sikerült a tudományos világnézet alapfogalmaival ellentétes mozzanatokat olyan mértékben kiküszöbölnie magából, mint épen az unitárius vallásos világnézetnek. Az unitárius vallásnak egyik jogos dicsekvése, hogy hitében sem mond ellent az ész törvényének, teszi ezt anélkül, hogy hitének tartalmát, vallásos felfogásának sajátos jellegét feladná. Hitét eszének, szívének és lelkiismeretének, ezeknek a belső lelki tekintélyeknek befolyása alatt állva, alakítja ki. Azért az unitárius vallásos világnézetet a benne rejlő tartalom elegendőképpen alátámasztja és semmi másnemű, tőle idegen megalapozásra és alátámasztásra nem szorul.

Dr. Varga Béla.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

III. Korszak.

1778—1850.

a) A consistoriumok.

Az 1778. évben Szentábrahámon tartott zsinat, — amelynek előzményeiről levéltári anyaggal nem rendelkezem — ekként határozott:

1. A méltóságos főcurator urnak kötelessége leszen mind a Generale Consistoriumban Kolozsváron, mind a Zsinatokban személyesen megjelenni, vagy in casu legalis absentia personalisat denominálni.

Az 1796. évi kaáli zsinat pedig még közelebről fogja meg a kérdést és rendeli:

1. Hogy ennek utánna a Generale vagyis Főconsistoriumban két előkelő alatt: t. i. egy *külső* rendből való u. m. Főcurator és *belső* rendből való u. m.: a superintendens, avagy püspök praesidiumok alatt folytattassanak akármely névvel nevezendő, vallásunkhoz valami befolyással levő tárgyak. . . .

2. A Repraesentativum Consistorium, vagy annak elülölője, ki *ezután* is a superintendens leszen, legyenek kötelesek ennek utánna is..... Főcurator urral..... cointelligenter lenni.....

E rendelkezések szerint az elnökség a Főconsistoriumban már a paritásos rendezésen nyugszik.

A világiak irányító szerepe a Repraesentativum Consistoriumban is előtérbe lépven, a Képviselő Tanács világi elnöksége is elmaradhatatlan volt.

A világi elemnek a Generale Consistoriumban és az állandó ügyvezetést intéző Repraesentativum Consistoriumban való térfoglalása ebben a korszakban a papi elem háttérbe szorítását vonta maga után. Az előző korszakban (1718—1778) a világi elem

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

küzdött a *paritásos* befolyás biztosításáért, a most tárgyalt korszakban már a világi elem túlsúlya érezhető a Repraesentativum Consistoriumban is.

A szentábrahámi zsinat (1778) határozata szerint (3 pont): A méltóságos főcurator ur Marosvásárhelyt méltóságos Horváth Miklós urral tartson mindenkor Consistoriumot *azokkal*, akiket tetszik convocálni a publicumok igazgatása végett.¹

A mi jogtörténetünknek ez az ugynevezett: marosvásárhelyi Consistorium némi átmeneti árnyalódást adott — épügy, mint a II. korszakban az: Ecclesiastico-Politicum Consistorium.

A Kolozsvárt székelő Repraesentativum Consistoriummal szemben az 1778. évi zsinat ekként rendelkezett:

„Ezen marosvásárhelyi consistorium fogja revideálni a T. superintendens urunkhoz a felséges királyi Guberniumból küldendő commissiokra a kolozsvári repraesentivum consistorium által elkészült feleleteket és opiniokat, ahová per scholares cursus tartozzanak is elküldeni, ha sietős léssen; ha pedig a Synodust, vagy Generale Consistoriumot bevárhatni, cum ex operatis conceptis et opiniane, akkor T. Superintendens urunk pro concertatione reprezentálja.

Mikó a marosvásárhelyi Consistoriumra megjegyzi: . . . ám-bár jó célból volt felállítva, még se lehet egyébnek tekinteni kinövésnél, azért szokáson kívül is kezdett menni! . . .

A hatalmi erők eme játékából alkotmányjogilag az váltódott ki, hogy a kettős elnökség a Repraesentativum Consistoriumban is (1820—1837.) valóra vált.²

¹ Ekkor a főgondnok P. Horváth Ferencz (1778—1804.) Az unitárius birtokosság ezidőtájt Marosvásárhely környékén volt túlsúlyban. A zsinat-consistorialis rendszer folyamányaként az önkiegyesítés korlátlan és szokatlan érvényesülése volt. A rendi szervezet korában a szellemi és vagyoni túlsúly a papokkal szemben a hivataloskodó nemeseknél és patronusoknál lévén, a reformatio szervezeti elvei dacára az önkiegyesítés rendszere a való helyzettel nem állott ellentétben. Az egyházmentő nagy munkát a vagyonos nemesség oldotta meg s ezért a befolyását biztosítani is kívánta.

Ma a helyzet megváltozott, de azért nyomatékosan hangsúlyozom, hogy a politikai formáknak az egyházi szervezetekre való erőszakolása: téves irányzat volt és téves irányzat marad minden időkre.

² Ez a kialakulás jól megjegyzendő, mert a ref. egyházban ekkor még a papi elem és világi elem külön tanácskoznak.

Az 1872. évi szervezet szerint az egyházkerületi közgyűlés elnöke: a világi főgondnok vagy helyettese.

A részletek mellőzésével a kolozsvári főtanács 1837. évi február hó 8-iki jegyzőkönyvnek 20. pontját idézem: „Két elnöke lévén rendszerint mind a Fő, mind a Repraesentativum Consistoriumnak u. m. stb.

A világi elem előtérbe nyomulása a zsinati és főtanácsi ülések tagjainál is mind jobban és jobban kidomborodik.

A Főtanács önkiegyesítésének módja szempontjából az 1793. évi jegyzőkönyv tájékoztat. Eszerint „a consistorságra candidatio tétetik s a candidatusok közül történik szózatolás által a választás.” Az 1796. évi jegyzőkönyv szerint az önkiegyesítést a zsinat és a főtanács végezte a külső rendből önként megjelenő nemesi embereken kívül a *nem nemesi* és nemesi rendből „avégre kiválasztandó értelmesebb férfiak közül”.

Ez a rendelkezés az 1848. év előtti rendi alkotmány korszakában a democraticus irányzat szempontjából különös figyelmet érdemlő körülmény, jóllehet a nagyrészen székelyföldi s ekként kiváltságos területen fekvő egyházközségi életünk szempontjából nagy akadályba nem ütközött. Egyházunk demokratikus szelleme tényekben nyilvánult.¹

A marosvásárhelyi és kolozsvári ügy-intéző Consistoriumok hatásköri harca tekintetében a jogtörténeti hatóerő egyenes vonalúságát hangsúlyozza 1796-ban a kaáli zsinaton a tiszteletes praeses úr (püspök), amidőn ezeket mondja: . . . sajnálattal értette volna másoktól s maga is fájlalva szemlélné némely jeleit, miként kívánnák némely hitbéli atyánkfiai az emberi emlékezetet feljül haladó üdöktől fogva vallásunk ügyes-bajos dolgainak a közjóra való igazgatására dicséretes eleinktől rendeltetett Generale vagyis Főconsistoriumunktól és ugynevezett Repraesentativum Consistoriumunktól, mely *amattól függ*, magokat külön választani és egy ugynevezett „Seculare Supremum Consistorium“-ot,² *csupán* külső rendből való személyekből állítani, mely az ugynevezett *seculare objectumokat* külön tractálja, azokról külön határozon, végezzen, holott minden, vallásunkat akármely kitsin pontban illető dolgok eddigelé mindenkoron *külső* és *belső* rendből való személyekből álló consistorialis gyűléseken egybevetett érte-

¹ Az 1775. évi torockószentgyörgyi szinat elrendelte, hogy Derzsen két kurátor tétessék haladék nélkül: egyik a *parte libertinorum*, másik jobbagiorum.

² Ez ráutalás a reformátusoknál tényleg külön üléselő és határozó Ecclesiastico-Politicum consistoriumra.

lemmel s akarattal traktáltattak, folytattattak és *együtt* igazítottak szembeülnő haszonnal, . . .¹

A további részletezést — jogtörténeti szempontból — mellőzhetem, mert a lényeg a püspök nyilatkozatából szabatosan tör előre: a *külső* és *belső* rend *együttes* tanácskozása és határozása.

b) Az egyházkörök.

A körí közgyűlések alkotmányos összeállításánál e korszakban sem lehet sem a presbiteri rendszer, sem a képviseleti rendszer kifejezett alkalmazását felismerni.

Az egyházköri közgyűlési szervezet e korszak elején még mindig a papok, kántortanítók és nemesek egyházköri közgyűlése volt a *nép* képviseleti vagy az *egyházközségek* presbiteri rendszerű képvisellete nélkül.

A levéltári anyag rendszeres feldolgozása nélkül azt nem lehet pontosan megállapítani, hogy az egyházköri közgyűlés, mint egyházkormányzati terület, mely években miként fejlődött, azonban a tények azt igazolják, hogy e korszak vége felé (1778—1850) már az egyházközségek gondnokai is a körí közgyűlés tagjai. Ez már az egyházközségek választása folytán kijelölt személy, aki az egyházközségi hívek képviselőjének is tekinthető.

A jellegzetes az, hogy egyházunkban a presbiteri elv, vagy a presbyteri rendszer a legkönnyebben és minden veszély nélkül a legkorábban és legteljesebben a körí közgyűlésben lett volna megvalósítható s ennek dacára a körí közgyűlés fejlődött a leglassabban egyházalkotmányunk nagy feladatok megvalósítására hivatott szervévé.²

Nem hagyom azonban figyelmen kívül, hogy minden imperium nyomása a legrettenetesebben a vidékre nehezedik reá.

¹ E gondolatok világosan állítják előnkbe, hogy egyházunkban a világi elem a Consistoriumban és a synaton a papi elemmel *együtt* tanácskozott és határozott, nem mint az erdélyi református egyházban.

Ez a püspöki felszólalás nyilvánvalóvá teszi, hogy a Generale Consistorium és Synodale Consistorium rendszeres működése mellett a református 1709 és 1713 évi szebeni szervezet szóhangzatának megfelelően 1729-ben megszervezett „Ecclesiastico-Politicum Consistorium” rendszeresen nem működött és jelentősége abban ismerhető föl, hogy a megelőzőleg tisztán papi jellegű egyházi testületeket vegyes jellegű (papi és világi) testületekké formálta át.

² A consistoriális egyházigazgatás folyamánként a püspök az eszeresen át érvényesítette hatalmát.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

A vidéki életet megköti és mintegy mozdulatlanságra kényszeríti. Amíg a szabadabb szellemet a főbb testületekben veszélytelenül lehet hangoztatni és a szabadabb irányzatot kisebb kockázattal lehet bevágni, addig vidéken a hivatalos nyomás egyéneket és családokat tesz tönkre sokszor egész ártatlan, kicsiny jelentőségű nyilatkozatért, vagy önmagától adódó megmozdulásért.

Az erdélyi protestáns egyházak a XVII. végétől és XVIII. századon át nehéz megpróbáltatásokat állottak ki s e közben az unitárius egyház nem egyszer a lét és nem lét kérdése előtt állott, azonban a Dávid Ferencz egyistenhitét a világiakban szegény és sok szenvedést kiállott unitárius papság lelki emelkedettséggel és apostoli alázatossággal mentette át a szabadabb szellemű újabb korszakba és az önzetlen, áldozatkész unitárius vagyonos emberek a regulák csekély figyelemre méltatásával igyekeztek az állammal szemben az ügyek vitelére alkalmas egyházi testületeket megszervezni és a lehetőségek között működtetni.

Erről a korszakról elmondhatom, hogy nem az írott jogszabályokban, hanem az unitárius emberek nemes fellángolásában és az *egyazon célra törekvő harmonikus munkájában, találhatjuk meg a legszebb rendet biztosító unitárius egyházi szellemet.*

c) A presbiteriumok.

Az enciklopedisták tevékenysége a polgári politikai szabadság szempontjából a nyugateurópai kultúra keretében korszakos eredmény volt. A szabadságszellem a különböző országokban a legkülönbözőbb formákban nyilvánult meg. Én Magyarországon a protestáns egyházakban megnyilatkozó szabadabb szellemet is ez általános hatású jelenségre vezetem vissza.

A francia szabadságszellem hatása alatt a presbiteriumok alakulása közkívánságra érlelődött, azonban gyakorlatilag csak az 1848. évi politikai átalakulás hozta meg, hogy a protestáns egyházak egyházalkotmányaikban rendszerbelileg valóra válthatták, amit a reformatió elvi alapul hirdetett: a presbiteriális rendszert.

Az unitárius egyházban 1785-ben jött létre a presbiteriumok, vagy az előző korbeli megjelöléssel: a domesticum consistoriumok megszervezésére vonatkozó egyházi törvény ily címen:

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténelmi kifejlődése.

A Domesticum Consistoriumról, vagy Választott Személyek Felállításáról s azok Hivataláról, annak módjáról:

Mind a mostani 1785. esztendőben jött, mind ezután is lejendő királyi rendelkezéseknek, mind az ecclesia akármilyen névvel nevezendő közönséges dolgainak jobb renddel és tsendesebben való igazítására és az eddigi ecclesia gyűléseiben többire mindenkor esett veszekedéseknek eltávoztatására választassanak ecclesiái különös, vagy Házi Consistoriumul bizonyos jó lelkü-ismeretű értelmes személyek eszerint:

1-mo: Egy familiából candidaltassanak két-két személyek, kik vénebbek és értelmesebbek és azok közül, akit az ecclesia választ, az bé eskettessék, míg 7, vagy 9, vagy 11 etc. létszen, az ecclesiák mivolta szerint.

2-do: Ha valamelyik kihál, az helyett a *Consistorium választson* vagy azon, vagy (ha abban nem lenne) más familiából, ismét alkalmas személyt.

3-tió: A dekány és T. pap is a Consistoriumban, midőn közönséges dolgok agítaltatnak, mindenkoron jelen legyen; de kivált a dekány, ha a consistorok közül való nem lévén, csak akkor voxollyon, mikor a többi voxok megegyeznek, minthogy a dekány perli az engedetleneket, mikor ki kellett menni az ítéletből a dekánynak.¹

A szabályzat után egyes ecclesiáinkban alakultak presbiteriumok (domesticum consistoriumok), azonban általánosan még nem ment gyakorlatba. A rendszerben pedig egyáltalán nem volt teljes egység.

Az 1842. évben a verespataki eklézsia számára egy külön

---

¹ Az érdekes szervező szabályzat az értelmesebb öreg kort kívánja a presbiteriumba juttatni, tehát a szellem a nevezetnek megfelel.

Sajátságos, de a falu lélektana szempontjából jellegzetes, hogy a jelölés *családok* szerint történik. Az egyház szempontjából jelentős családok tagjai közül.

Igen jellegzetes a Generale Consistoriumban alkalmazott *önkiegészítés* elvének a kebli tanácsnál való érvényesítése.

Jellegzetes, hogy a presbiterre választás élethossziglan történt.

Ma furcsának találjuk, hogy a presbitereket nem az egyházközség közgyűlése választotta, azonban a helyes irányu szervezés nemsokára bekövetkezett.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

„Igazgatási Terv“ készült, amelyben az elnöklés a domesticus curatort illette.

A pap, mint az eklézsiának lelkipásztora, tagja a Domesticum Consistoriumnak, de sőt első consistor . . . .¹

E korszakból — az elmondottak után — több részletet kiemelni nem kívánok, mert az elvi irányzatok megnyilvánulását tartom hangsúlyozandónak.

IV. Korszak.²

1850—1900—1921.

E korszak küszöbén egyházunkban a konzisztoriális rendszerrel összekapcsolt zsinat-presbiteri rendszer már vázlatosan ki volt képezve.

Az egyházközségekben már meg voltak szervezve a presbiteriumok és az egyházközség a közgyűlésben gyakorolta a hivatelt megillető jogokat.

II. Az egyházkör már alkotmányosan megszervezett testület, de az egyházközségek képviselőket még nem küldenek. A környéki eklézsiákból tagokként a papok, iskolatanítók és gondnokok jelennek meg.

III. A központi szervek:

1. Generale Consistorium = Egyházi Főtanács (Supremum Consistorium).

2. Synodale Consistorium = Zsinati Főtanács.

3. Ügyintéző testület: Repraesentativum Consistorium = Egyházi Képviselő Tanács.

---

¹ Ezeken a kanonokon és az 1851. évig kialakult gyakorlaton épült föl a presbiteriumra vonatkozó szervezeti összeállítás.

² Az előző korszakban a zsinati rendszerből folyó főtanácsokat helyeztem előtérbe.

E korszakban a presbiteri rendszernek megfelelően az egyházközségekben kezdtem és a körökön keresztül jutottam el a Consistoriumokhoz.

Már itt megjegyzem, hogyha mi őszintén akarjuk a presbiteri rendszert életre hívni, akkor az első bátor lépés a papot tartó eklézsiák tagválasztó jogosultságának elismerése. Ez a jogosultság teljesen egyenlő.

Más kérdés az, hogy a közbevetett szervezeteknek — a köröknek — mily mérvben juttatandó tagválasztó jogosultság. A vezetőség hivatalból úgy is tagja a főtanácsnak.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

E szervezetek vannak ma is, azonban az egyház alkotmányának jelenlegi lényegét csak akkor ismerhetjük meg, ha részletesebben kifejtem azokat az irányelveket, amelyek az 1851—1900-ig tartott codificalást befolyásolták.¹

Az erdélyi református egyházkerületben már az 1830-as években megkezdett szervezeti átalakulás 1872-ben fejeződött be — a *képviselési elv* érvényesítése alapján.

Az együtt lakó unitárius hivek is a szervezet átalakítását a *képviselési elv* hangsúlyozásával kezdték követelni.

a) **Presbiteriumok.**

Az udvarhelyi kör szabatosan megjelölte a követelményt, hogy az egyes eklézsiák az egyházköri közgyűlésre — a hivatalból való tagság helyett — képviselőt, saját maguk választotta képviselőt küldjenek. Ez már a presbiteri szervezet kiépítésének helyes elgondolása volt.

A főhatóság ezen tulmenőleg 1872 évre már az egész egyházi szervezetre kiterjedő javaslatot dolgozott ki, azonban az 1873. évi Főtanács a javaslatból csak az *Egyházközségekre* vonatkozó részt emelte törvényerőre.

Eszerint a presbiterium tagjait a közgyűlés választja *három* évre. A három évet betöltött tagok kilépnek, de újból választhatók.

A presbiterok az irástudók közül, a koruknál, képességüknél és buzgalmuknál fogva alkalmasabb tagokból választattak.

A presbiterium és a közgyűlés elnökei: a pap és gondnok, akik egyetértve hívják össze a gyűléseket, de egyik elnök szükség szerint magára is hívhat össze közgyűlést és presbiteri gyűlést.²

---

¹ A magyarországi ref. egyházkerületek az önmagukat kiegészítő presbiteriumok helyett a képviselési rendszert 1860-ban hozták be.

Az erdélyi egyházkerület az egyházközségek presbiteriális ujjászervezését 1861-ben vitte keresztül.

² Ekkor kilátásba helyeztetett, hogy a Főtanács a 2-od és 3-adfoku képviselőket is megvalósítja. Ez azonban csak lassan ment teljesezésbe.

A sok tárgyalás után az 1899. évi főtanács 6 és 7—1899. jkvi pontok alatt törvényerőre emelte a központi hatóságokra vonatkozó javaslatot s ehhez képest: 1900. évi január 1-ével az E. K. Tanács az új szervezet alapján kezdette meg működését és az Egyházi Főtanács is 1900-ban már az új szervezet alapján ült össze.

b) **Egyházkörök.**

Az 1850—1902. években a partialis synodusnak = a köri közgyűlésnek tagjai:

1. A környékbeli minden pap és mester, a tisztességes nyugalomban (honesta vacantia) levőket is ide értve.

2. A világi rendből mindazon egyházi tanácsosok, kik a környékben laknak. És ezeken kívül a környéki birtokos nemesek.

A tagoknak nem szabad elmulatni a gyűlést, hanem meg kell jelenni. A világi rendbeliekre nincs ugyan büntetés szabva a meg nem jelenésért, de a meg nem jelenő papra 3 frt 50 kr. van vetve. (Kol. főtan, 1699 és tordai főt. 1738.)

A helyes mentség a birság alól mentesített.¹

Az egyházköri gyűlésnek általában tárgya mindaz, ami a környéki vallásos és oktatás ügyet illeti.²

E szerint látjuk, hogy e korban a köri közgyűlésen az egyházközségi képviselőnek alig van valami nyoma, jóllehet az autonómián nyugvó protestáns egyházakban az egyházkör hatáskörének teljes gyakorlása az egyházközségek közigazgatásának jóságával áll szoros kapcsolatban.

Érthető tehát, ha az 1860-as években az egyházkörök szervezésének kérdése is különböző formában felszínre került. Az 1872. évben elkészült javaslat egyik készítője arról ekként számolt be:

„A képviselői rendszernek mindenütt való behozatala iránt való törekvés már huzamosabb idő óta foglalkoztatja vallásközönsejünket is, amelyből a *képviselő elemi* eddig se hiányoztak.

---

¹ Mikó megjegyzi, hogy az esperes választásakor az eklézsiák képviselői és a felügyelő-gondnok választásakor az eklézsiák gondnokai jelen legyenek, ennek egyéb törvényes alapja még nincsen, mint a 61. és 82. §-ban elé adva van.

A 61. §-ban megemlíti, hogy az udvarhelyi partialis választását az esperesi választásra nézve azért vetette vissza, hogy azon választásba a környéki eklézsiák a Canon szerint nem folytak be. A főtanácsi jegyzőkönyvekben azonban ezt a canont nem találta.

A 82. §-ban a gondnok választásánál megjegyzi, hogy 1836-ban a képviselő Tanácsban az az indítvány tevődött volt, hogy a felügyelő-gondnok választásakor az eklézsiák keblői gondnokai is szózatoljanak. Ez el is fogadtatott és főtanácsra terjesztendőnek határoztatott, de hogy a Főtanács ezt az indítványt canonná tette volna, annak nyomát nem találta.

² Mikó a 9. §-ban 1—14 pontok alatt sorolja föl az ide tartozó tárgyakat.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

Az egyházköri közgyűlés szempontjából pedig azt emelte ki: jelenleg az egyházköri közgyűlésnek tagja minden belső ember, a javaslat szerint pedig csak felváltva lennének tagjai a belső emberek: fele az egyik, másik fele a másik közgyűlésen.¹

Továbbá: jelenleg az eklézsiák az egyházköri közgyűlésekre képviselőket nem küldenek, míg a javaslat szerint mindenik eklézsiának egy képviselő küldésére jogot ad.

A javaslatnak ez a része nem emelkedett jogerőre s ezért a fentebb ismertetett rendszer állott fenn 1902. évig (Főtan. jkv. 107. pont).

Ez időszakra vonatkozóan írja 1885-ben egyik kritikusunk: nekünk úgy tetszik, hogy egyházköri hatóságaink eljárásában több a ceremoniale, mint a közigazgatás. Szükség van arra is, de mi a másikkal együtt akarjuk: a jó szertartást a jó ügytartással.²

Az 1902. évi törvény nagyban és egészben e kívánság valóra váltását lehetővé tette.³

---

¹ A tervezet így hangzott:

Az egyházköri közgyűlésnek tagjai:

a) A környéki esperes, felügyelő gondokok és jegyző;

b) A környékben lakó egyházi tanácsosok;

c) A belső emberek fele; felváltva egyszer a pap, máskor az iskolamester, még pedig úgy rendezve, hogy az eklézsiák feléből mindig a papok, másik feléből az iskolamesterek;

d) Minden eklézsiának egy képviselője, kit választ az eklézsia közgyűlése a *presbyterek* közül. A képviselők választatnak egy rendes egyházköri közgyűlésre, de megbízatásuk az azon évben tartandó rendkívüli egyházköri közgyűlésre is kiterjed.

E javaslatnak a c) pontja egészen furcsa elgondolás még a mi szegényes viszonyaink között is.

A d) pont alatti képviselet nagyon bátortalan kezdeményezés. De egészen szokatlan az a megszorítás, hogy a közgyűlés a köri képviselőt csak a presbyterek közül választhatta volna. Ha a közgyűlés választ, akkor minden tag figyelembe jöhet. Más, ha presbyterium küldi ki 1—2 tagját!

² K. M. 1885. XX. f. 109. s. köv. lap.

³ Az én nézőpontom szerint, amint ezt már említém, a presbiteriális rendszer a legkönnyebben az egyházkörökben lett volna teljességgel életre-hívható és kipróbálható. Sajnos, a mi szegényes viszonyaink között, vagy a köri (helyi) vezetők téves állásfoglalása folytán ezirányban nem volt elég hatékony az erőfeszítés.

Szerintem az egyházkör feladata a helyi érdekek figyelembe vételével az egyházközségek intenzív beléleletének az irányítása. Ide kell koncentrálni a kör

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

c) A consistoriumok.

Már jeleztem, hogy e korszak elején (1850) a főhatóságok (központi szervek) egymáshoz való viszonyukban a történeti fejlődés eredményében már ki voltak alakulva, azonban a zsinati és consistorialis rendszer erőteljes érvényesülése folytán a Generale Consistorium és Synodale Consistorium a hivatalból való tagokon kívül az *önkiegészítés* alapján voltak megszervezve.

A dolog természete szerint ez nem is lehetett másképp, mert az egyházközségi képviselőlet még az egyházköri közgyűlésben sem érvényesülvén, annál kevésbé lehetett a presbyterialis szervezet tovább fejlesztéséről és a Generale Consistoriumban való érvényesüléséről beszélni.

A reformatio folytán keletkezett történelmi egyházak a hitelvi kérdéseket és az egyház szempontjából annyira fontos iskolaügyeket a zsinatban intézték. Az egész egyház irányítása a Zsinatokon, majd a világi elem részvétele után az Egyházi Főtanácsokon történt.

Az évenként egyszer-kétszer összeülő Consistorium Generale et Synodale ügyvitele a jelzett testületek nevében a Repräsentativum Consistorium útján történvén, e permanensen tevékenykedő testület tagjai nem lehettek mások, mint az *önkiegészítés* útján megszervezett Consistorium Generale kiválasztott tagjai.

Magától értetődő tehát, ha az egyházkörök a Repräsentativum Consistoriumba beküldhettek képviselőt.

Már most az egyházközségekre és egyházköri közgyűlésre nézve hangoztatott „képviselői elv” figyelembe vétele mellett készített 1873. évi tervezet az Egyházi Főtanács és Zsinati Főtanács alkotmányos összeállítását akként tervezte, hogy

1. a zsinati és egyházi főtanács elnökei: a püspök és főgondnok.

2. Tagok :

a) Hivatalból : az esperesek és egyházkörnyéki jegyzők, egyházkörnyéki és iskolai felügyelő-gondnokok és rendes tanárok.

---

vezetésre hivatott híveink tevékenységét s akkor az egyházközségi autonómia megsértése nélkül is az egyházi belmisszió kérdése jobban megvalósítható. Az „egyakaraton álló” egyházkör ebben az irányban egyházi szempontból valóban nagyot művelhetne. Ezúton a központi irányítás súlypontja az egyházkörökbe helyeződne át s ez volna a belmisszió szempontjából az egészséges fejlődés.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése,

b) Választás (önkiegészítés) útján 55 egyházi tanácsos, ki-
ket a főtanács a két elnök egyetértve tett előterjesztésére titkos
szavazattal általános szótöbbséggel választ.

c) Egyházkörnyéki képviselőket a körök választották volna :

a) a miklósvári kör	--- --- ---	egy	egyházi és egy	világi,
b) a f. fejeéri kör	--- --- ---	egy	„ és egy	„
c) az udvarhelyi kör	--- --- ---	két	„ és két	„
d) a kereszturi kör	--- --- ---	három	„ és három	„
e) a marosi kör	--- --- ---	két	„ és két	„
f) a küküllői kör	--- --- ---	egy	„ és egy	„
g) az aranyos-tordai kör	--- ---	két	„ és két	„
h) a kolozsdoakói kör	--- ---	egy	„ és egy	„

képviselőt.

i) A kolozsvári eklézsia két és a tordai eklézsia két képviselő
küldésére lett volna jogosult.

Ez a szervezeti beosztás az alkotmányos szervezet tekintete-
tében teljesen azonos Egyházi Főtanácsra és Zsinati Főtanácsra
egységesen érvényesült volna.

A Képviselő Tanácsban a kör képviselote csak közvetett
formában: az esperes útján jött volna létre.

A választott tagokat e javaslat szerint is a Főtanács választotta volna a *Kolozsvárt* lakó egyházi tanácsosok közül.¹

E javaslatot azért tartottam részletesen ismertetőnek,
hogy pontos összehasonlítást tehesünk az 1899. évben 6. és 7.
jki szám alatt keresztülvitt reform lényegével.

A református egyház egyházkerületi, zsinati és conventi szer-
vezetével és a magyar lutheránus egyház egyházkerületi és egye-
temes közgyűlési szervezetével szemben, a továbbiak kellő meg-
érthetése okából, szükségesnek tartom kiemelni, hogy az unitá-
rius egyházban az egyházközségek csekély számára és a hívek
lélekszámának aránylagosan csekély voltára tekintettel három és
fél évszázad alatt nem mutatkozott szükségesnek, hogy az egy-
házi ügyeket intéző Egyházi Főtanácstól (Generale Consistorium)
eltérő szervezetű zsinat (Synodale Consistorium) szerveztessék.

¹ A multban is az utazás nehézségei és a szegénység épügy befolyásol-
ták egyházi szervezeteink lendületes működését, mint most.

Érthető, ha a kolozsváriak által akarták a határozatképességet biztosí-
tani. Akkor nem volt bizalmi válság!

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

A világ egyetlen unitárius püspöke alá tartozó magyar unitáriusok egyházalkotmánya a Generale Consistorium és Synodale Consistorium szervezetét — amint a részletekből láthatjuk — kezdettől fogva azonos *szervezetű* testületként állította be. A mi hiveink számához képest nem volt lehetséges, hogy kellő tevékenységre alkalmas külön Főtanácsot és megint más személyekből álló és lényegesen eltérő hatáskörű zsinati Főtanácsot szervezzünk. De a számszerű lehetőség mellett, a canonok rendelkezésein keresztül ítélve meg a fejleményeket, nem hagyhatom megemlítés nélkül, hogy mi az önkiegészítés elve dacára a demokratikus kiválasztódásnak a lehető legszélesebb keretben kívántunk teret biztosítani, ellenben a külön megszervezhető s kétségtelenül magasabb testületet képező zsinatra a főtanácsstagokon kívül nem lett volna mindig elégséges emberünk.

A szervezeti azonosság mellett a hatásköri megszabásában jelentkezik a két testület közötti különbség.

E tétel helytállósága szempontjából az egyháztörténeti adatokra utalok.

A zsinat egyházunkban a *legszélesebb hatáskörű testület* volt.

A zsinat fogalmilag magában foglalja a Főtanács (Generale Consistorium) teendőit is, de mindazok a tárgyak, amelyek szigoruan a zsinat hatáskörébe *nem* tartoznak, elhagyhatók.

Ilyen értelemben idézem Mikó eme meghatározását: zsinatot magára főtanács nélkül gondolni sem lehet, de én ezzel szemben kimutattam, hogy zsinatot lehet tartani kizárólag: püspök s főgondnok választása, illetve papszentelés céljából is.¹

E két fő testület hatáskörének közelebbi részleteit a jelenlegi állapotot szabályozó egyházalkotmány tünteti föl.

Az eddig ismertetett szabályokat és az 1902. évig végrehajtott szervezkedést a Főtanács (107—1902. jkvi szám a.) egybefoglaltatta s ez az összefoglalás tárja elénk rendszeres egységben az Unitárius Egyház jelenlegi alkotmányát.²

¹ Lásd munkám III. kötet. 185—180 lapjain.

A zsinatról az 1751. évi Instructió rendelkezik a legrészletesebb aprólékosságokkal. A zsinatok ügyrendjét az 1760. évi szabályzat tartalmazza: *Aecuda in Synodis*.

² 1—136. §. = egyházközségek; 137—199 §. = egyházkörök; 200—213 §. = Egyházi Főtanács; 214—222 §. = Zsinati Főtanács; 223—233 §. = E.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

Ezen az egységes szövegen azóta igen lényeges változtatások történtek, azonban ezeket a módosításokat csak a törvénygyűjteményem tárja elénk.¹

E vázlatos rendszerbe foglalással azt az irányt akartam szemléltetni, amely egyházalkotmányunk fejlődésében jelentkezett. A mai állapotok által követelt irányt be kell kapcsolni a múltba, mert szerves továbbfejlődés nélkül maradandót alkotni nem lehetett volna és nem lehet ma se.

Minden radikális kísérletből vissza kellett térni a megszakadt fejlődéshez. Ez a mi helyzetünk is.

A jogtörténeti előzmények után most már élesen szembe lehet állítani a reformatio által az egyházalkotmány alapjául hirdetett presbiteriális rendszert — az állampolitika szótárából kölcsönvett „képviselő” rendszerével.

Az egyházi életben az egyházközséggé szerveződött hívek a presbiteri intézmény által kívánják az egyház ügyeit intézni. Itt az egyházközség képviselője a lényeges.

Képviselő Tanács, Egyházi tisztviselők; 244—247 §. = Püspök; 248—250 §. = Főgondnok; 251—252 §. = Egyházi főjegyző; 253—254 §. = Egyházi ügyigazgató; 255—273 §. = Egyházi titkár; 274—281 §. = Egyházi pénztáros; 282—283 §. = Ellenőr; 284—290 §. = Számvevő, 291—297 §. = Jogtanácsos; 298—306 §. = Jóságigazgató; 307 §. = Az egyházi törvényekkel ellenkező minden korábbi törvény, rendelet és jogszokás hatályon kívül helyezettek.

¹ Nem lehet elég nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a mi egyházunkban egyesek évtizedek óta a központi igazgatási szervben: az E. K. Tanácsban és Főtanácsban keresik a hibát, holott az egyházi élet bajait a belmissio keretében kellett volna gyógyítani. Aki a falusi életviszonyokat közelről ismeri, az tudja, hogy a protestáns egyházakban a vezetők és a nép között oly eltávolodás történt, amit állandó alkotmányos panaszokkal nem lehetett kitölteni. A hivatásos vezető nem a szervezeti panaszok által kívánt változtatások útján juthatott és juthat a nép megváltozott érzelmi világához, hanem a lelki életben nélkülözhetetlen kapcsolat révén. Ebben az irányban már régen az egyháztársadalmi intézmények, a szórványgondozás, belmiszsiói munka és a helyi érdekek hatékony istápolása utjára kellett volna lépni s az állandó alkotmányészmények helyett ebben az irányban kellett volna egyakaraton levő egyházi szellemet s nem csupán sérelmi szempontokban kimerülő körű szellemet teremteni.

A szervezeti törvény revíziója tehát önmagában — akármily megoldást juttat is törvényerőre — nem sokat fog érni. Új érzelmi világot, új szellemet kell teremteni s akkor a rossz törvények is alkalmas keretnek bizonyulnak a tartalmas egyházi élet valóra váltására. A helyzet nehézségét mindig elismertem s most is elismerem.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

A politikában az egyéni jogokat élvező polgárok a saját képviselőket tartják fontosnak, az érdekképviselőt ujjabb árnyalásában.

Az 1848-as évek után a protestáns egyházakban, szerintem, tévesen választották jelszónak a „*képviselő*” elvét, hisz három és fél évszázad óta vajudott, a politikai berendezkedés következtében —, a presbiteri elv és presbiteri rendszer valóra válása.

Ebből a szempontból azután jellegzetes, hogy az erdélyi református egyház jogtörténeti fejlődésének folyamányaként külön fenntartásokkal élt az 1904—7. évi egységes református törvénykönyv intézkedéseivel szemben.

E törvény keletkezése rendjén az is kiütközött, hogy a tiszántuli kerület is a másik három kerülettől eltérő szabályok szerint élt.¹

Ezekkel kapcsolatban Kun B. a presbiteri és consistoriális kormányzás egybevetése után ezt mondja: *teljesen* zsinatpresbiteri *rendszerü*-nek a magyar református egyház alkotmányát épügy nem lehet mondani, mint az *erdélyi* egyházkerület alkotmányát. De még kevésbé lehet azt állítani, hogy az erdélyi egyházalkotmány képviselői volna.

Azonban az kétségtelen, hogy *mindkét* egyházalkotmány alapján *képviselői* és pedig zsinatpresbiteri *elvek* szerint van felépítve.

Kun azonban helyesen tanítja: a képviselői és a zsinatpresbiteri *elv* egymással nem ellentétesek, bizonyos értelemben egymást fedő fogalmak, *bár semmi* esetre se ugyanazon jelentésűek (221. l.).

Ezeket azért tartottam szükségesnek kiemelni, hogy a mi törvényünk sehol se juttatja kifejezésre az alkotmány alaprendszerét, alapelvét.

A református 1904—7. évi alkotmánytörvény 2. §-a kifejezetten ezt mondja: A magyarországi református egyház zsinatpresbiteri elvek szerint igazgatja és kormányozza magát.

---

¹ Lásd részletesen Kun B.: A magyar református egyházalkotmány. Debrecen, 1908. Fennebb reámutattam a Komjáti kanonok és a Gelei Katona István által szerkesztett Canonok területi hatályára, amelynek következményei századok mulva is jelentkeznek.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

A 8. §. azután az erdélyi egyházkerület részére: a többszázados különállás folytán kifejlett alkotmányos szervezetet érintetlenül hagyta és részére fenntartotta, hogy „alkotmányát jövőben is a *képviselési* rendszer elveivel összhangzóan tovább fejleszthesse . . .”

A trianoni állapotok folytán a tiszántuli és erdélyi egyházkerületek egy imperium alá jutván, egyházalkotmányukat közösen készítették el. A kezemben levő tervezet 2. §-a szerint: a romániai magyar református egyház magát a zsinatpresbiteri elvek szerint kormányozza.

A 4. §-ban már így: ügyeit a jelen egyházi törvényben megállapított fokozatos *képviselő* testületek . . . intézik . . .!

A fentiek után elvileg ez lett volna helyes: a presbiteriális rendszernek megfelelő *fokozatos* testületek . . . intézik . . .!

Az unitárius egyház jogtörténeti anyaga alapján én se állapíthatok meg mást, mint ami a fentebbiekből kilátszik, hogy az unitárius egyház, mint a reformatio egyik eredménye, a presbiteri elvet alkotmányának alapjául elfogadta, de a kor viszonyai szerint az egyház alkotmánya kezdetben mégis csak zsinat-consistoriális rendszerű volt és a kimutatott fejlődés eredményében jutott el: a zsinatpresbiteri rendszerig.

A magyar unitárius egyház jelenlegi alkotmányát a zsinatpresbiteri elven felépült alkotmánynak kell minősíteni.

A zsinatpresbiteri rendszer, az ismertetett fejlődés szerint, lényegileg a zsinati rendszerben csúcsosodott ki a presbiteriumok nélkül. Ennek fejlődését nem a községek presbiteriumaiból kiindult fokozatos testületek irányították, hanem az önmagát kiegészített Főtanács (Supremum Consistorium) döntött és cselekedett.

A zsinatokon kezdetben a papság irányította a híveket, holott a protestáns alkotmányok a világi elem paritásos befolyását igénylik. A vegyes főtanácsban ez vált valóra. A zsinati unitáriusság, az egyházzal szemben felelősségének magaslatán állva, határozott és cselekedett mindig.

A presbiteri elv szabatos és teljes érvényesülése nálunk csak 1848 után kezdődvén, annak befejezéshez jutásáig még hosszú ut van. A presbiteriális elv gyakorlati kiépítése után beszélhetünk csak majd a presbiter-zsinati rendszer megvalósulásáról.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

Mindaddig a fejedelmi egyház-kormányzásra hivatott consistoriális rendszert a presbiteriális szervezkedés keretében is meg kell, hogy tartsuk az autonomicus egyházszervezet irányítására évszázados multja szerint bevált intézményként.

Én tanulmányaim rendjén arra a meggyőződésre jutottam, hogy az egyházi szellem felébresztése, kifejlesztése és megerősítése a helyi egyházközség és a helyi viszonyok összefogó irányítására hivatott egyházkör feladata. Az egyházközség belmissziós életét ma már a pap irányításával a presbiterium és az egyháztársadalmi intézmények kell, hogy valóra váltsák. Az esperesi hatalom a demokratikus elem kulturális kifejlődése folytán a közgyűléssel megosztva lehet az egyházköri élet hatékony tényezője.¹

A helyi feladatok egyakaraton való szellemben leendő megoldása fölöslegessé teszi annak a kívánását, hogy az adminisztrációs központi egyházszervezet foglalkozzék a helyi szervezet munkásságának ébrentartásával.

A presbiter-zsinati rendszerben az alsóbb szervek lényegében csak az elvi megállapításokat kívánják létrehozni. Az elvi megállapítások után a gyakorlati megvalósítás a helyi szervezet feladata.

Az egyházban a demokratikus elvek helyett a presbiteri rendszer gyakorlati megvalósításán van a hangsúly s csakis ez-

¹ Soha még egy kis faj nem volt annyira reáulva vezetőinek gazdasági irányítására, mint a kultúra magas fokára jutott, de elszegényesítésre kárhoztott székelység. Ma a falu vezetői nemcsak az erkölcsi értékek megőrzését, hanem a gazdasági életben való eligazítást is kell, hogy vállalják.

² Lothrop Stoddard művéből ldézem: „Democratia abban az alakban, amint azt napjainkban szakadatlan idealizálják, a földi boldogságnak tulrajzolt képe; arra izgatja a kiseszüit, hogy reméljen az emberi lények lehetetlen egy-szintre hozásában. A legtöbb, amit becsületesen hihetünk, hogy elérhető az *alkalomnak* tisztességes egyszintrehozása, de minden lépés . . . mind élesebben hozza napvilágra az átöröklésnek azokat az alapvető *egyenlőtlenségeit*, amelyeket semmiféle környezeti öröklődés meg nem javíthat. Így az elégedetlenség a lehangosabb azokban, akik a legkevesebb képesek arra, hogy megragadják az alkalmat, amikor azt nyújtják nekik”. (Lázadás a civilisatio ellen).

Le Bon szerint: A népek fejlődését eldöntő morális erők hosszú örökösödési halmozódásnak során alakultak.

Nem a berendezkedések adják a lelkek értékét, hanem a lelkek kvalitása a berendezkedéseket! (Új idők Psychológiája).

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

alapon fog a protestáns presbiter-zsinati rendszer lényegében megnyilatkozni.

A lengyeleken keresztül adoptált consistoriális rendszer a letűnt három évszáz zavaros állapotai között feladatát megoldotta és a közös érdekek erőteljes érvényesítésére való hivatottsága ma se csökkent. Ez a hatáskör azonban a helyi szervek feladatkörébe tartozó apróbb kérdésektől mentesítendő és az élet kívánalmaihoz mérten az egyházkör lesz megerősítendő.

A mindennapi élethez való alkalmazkodásban rejlik a jövőre való képesség conserválása és a megélhetésre való alkalmatosság beigazolása. A letűnt századok élet-halál küzdelmeire gondolva, a mostani nehéz időkben a szervezet reformja keretében is bizonyítsuk be a megélhetésre való képességünket.

Jegyezzük meg és folyton ismételjük, hogy csak az a közület, csak az a szervezet, csak az a faj él, amely a szükséges és nélkülözhetetlen erőt nem pazarolja és nem másoktól várja, hanem azt ön maga emésztésével ön maga termeli ki. Ez a kis egyházak és fajok egyetlen biztos történelmi útja.

Dr. Tóth György.

I R O D A L O M.

A Kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1931—32 isk. évről. Közli: Gálffy Zsigmond igazgató. 8-ad rét 38 old. Grafik Rekord.

Az értesítő román és magyar nyelven, gondos egybeállításban közli a főgimn. és elemi iskola egy évi történetét, felölelve röviden a lényegét, de nem mellőzve a jelentős eseményeket. Az előljáróság örvendetesen kibővült, amennyiben az 1931 évi Főtanács *Dr. Gál Kelemen* tb. igazgatót és *Dr. Gyergyai Árpád* orvost isk. felügyelő gondnokokká választotta. Mind a kettőnek közismert neve, egyénisége és vallásos buzgótsága kellő biztosíték arra, hogy ezen új állásukban az intézet sorsát a jövőre is szívükön hordozzák s régi, jó hírnevének az előmozdítását munkálják. Az értesítő lendületes szavakban emlékezik meg, két nyugalomba vonult tanárról: a *Dr. Gál Kelemen* történelmi egyéniségéről és *Vass Domokos* pontos és lelkiismeretes tanári működéséről. Majd kegyeletes megemlékezésben méltatja *Dr. Kiss Ernő* tanári és irodalmi működését, aki 1929-ben ment nyugalomba s aki 1931 nov. 8-án hirtelen elhunyt.

A tanulók egészségi állapota és magaviselete jó volt. Vallásos nevelésükről a rendes tanórákon kívül is gondoskodtak. Sikerült rajz- és kézimunka kiállítást és tornaversenyt rendeztek. Volt egy 25 éves érettségi találkozó is, amelyet éppen Gálffy igazgató hívott egybe s elhatározták, hogy személyenkint legalább 500 leu hozzájárulással isk. alapot létesítsenek. Bakkalaureátusi vizsgára 34 tanuló állott, akik közül sikerrel vizsgázott 28, ami 82'35⁰/₀-nak felel meg. *Józan Miklós* püspöki vikárius 50.000 leus alapítványt tett szülei emlékére. A főgimn. tanulók száma 220 volt, akik közül 165 unitárius. Ezekon kívül az internátusban laktak teol. akadémiai, egyetemi és felső keresk. isk. hallgatók. A leány-otthon növendékei is a főgimn. konviktusból étkeztek. Kon-

viktusban étkező összes tanulók 321.225 leu kedvezményben részesültek. Ezen kívül több unitárius család adott ingyen ebédet szegény tanulóknak. A négy osztályu elemi iskolában összesen 81 tanuló volt. Általában a kollegium egy évi működéséről teljes és minden tekintetben megnyugtató képet kapunk.

„Az ismeretlen tanítvány megszólal“. (Angol eredetiből fordította: ifj. *Lőrinczy Dénes*.) Az utóbbi évek Új-testamentumi irodalma sokban hasonlít az Új-testamentum keletkezésének korabeli irodalomhoz. Mint Lukács (1:1—3.), ki Jézus életének és tanításainak megírói példájára elhatározta, hogy ő is megírja azokat a saját tanulmányozásai alapján, úgy ma is igen sokan vállalkoznak arra a feladatra, hogy Jézus életét és tanításait a saját tanulmányozásaik eredményeként leszűrt ismeretek alapján írják meg s állítsák az olvasó elé. Ilyen irányu pl. a „Hidden Years“ (Rejtett évek) című amerikai könyv, melynek írója főleg Jézus gyermekkorának történetét írja meg, pszichológiai magyarázatát adván annak, hogy milyen fejlődési folyamaton kellett keresztül mennie annak, aki olyanná lett, mint amilyen Jézus volt. Dr. Bowen közismert amerikai unitárius Új-testamentumi tudós és író „The Gospel of Jesus“ (Jézus evangéliuma) címen állította össze a négy evangélium alapján azokat a tanításokat, melyeket eredeti Jézusi tanításoknak tartott s úgy szerkesztette azokat egybe, mintha ő maga is egy lenne az evangélisták közül, ki Jézus életét és tanításait — éppen a Lukács 1:1—3. versei példája szerint — jobb megvilágításban állítja az olvasó elé.

„Az ismeretlen tanítvány megszólal“ című munka írója úgy tünteti fel magát, mintha szemtanuja lett volna Jézus életének s fültanuja tanításainak. Azonosítja magát azzal a gazdag ifjuval, aki Jézust „jó“-nak nevezte (l. 117) (Mt. 19:17), de az evangélium beállításától eltérően, nem azonosítja magát az eltávozó gazdag ifjuval, aki otthagya Jézust, „mert sok gazdagsága volt“ (Mt. 19:22), melyet nem akart a szegények közt szétosztani. Ő, amint leírja, követője lett Jézusnak s mint ilyen, a közvetlen tanítvány hitelességének látszatát keltve, ír. Munkájában a modern biblia-kritika legujabb eredményeit tartja szem előtt. Érdekes jellemzését adja a tizenkét eredeti tanítványnak. Úgy mutatja be Pétert, mint a könnyen lelkesedő, látásokkal rendelkező tanítványt, aki mondhatni intuitív erővel rendelkezik, ki a synoptiku-

sok szerint is első volt Jézus messiási öntudatának felismerésében; Lukácsot, mint a tények iránt érdeklődő orvost (Harnack felfogása); Jánost, mint a szerető szívű embert, ki még a farizeusokat is szeretni tudta volna; Nathanaelt, mint a legobjektivebb s legtisztábban látó tanítványt, aki Jézust is a legjobban megértette stb. Igen nagy súlyt fektet az író Júdás jellemének megrajzolására. Jézus életének tragikus vége Júdásnak a szerepével valóban a legszorosabb összefüggésben van. Az író tehát arra a kérdésre igyekszik feleletet adni: mint lehet az, hogy Jézusnak éppen az lett az árulója, aki a hozzá legközelebb álló tizenkét tanítvány közt volt? Érdekesen rajzolja Júdás jellemét. Júdás egy sovíniszta zsidó, ki minden áron függetleníteni akarja a zsidóságot a római iga alól. Jézushoz is abban a reményben csatlakozott, hogy majd sikerülni fog rávenni őt egy politikai forradalomra. Az evangéliumok nem szolgáltatnak elég adatot Júdás jellemének ilyen meprajzolásához, de az a tény, hogy a „lelki királyság” hírnökét, mint Róma ellenségét ítéli el Pilátus a Szinédrium vádjai alapján, Júdást úgy tünteti fel, mint aki tényleg kiábrándult az álmodozó Jézusból s egy esetleges politikai zendülés siettetése érdekében árulta el Jézust, ki annak útjában állott. Júdás árulásának lényegét az ismeretlen szerző nem fejt ki eléggé. Mi volt az, amit Júdás a főpap tudomására hozott? Neves Új-testamentumi kutatók véleménye szerint ez nem volt más, mint Jézus messiási öntudatának felfedezése. Tény az, hogy a zsidó törvények nem írnak elő büntetést arra, aki Messiásnak vallja magát, de az Istenkáromlást halállal büntetendőnek mondják. Jézusnak az „országról” szóló tanításaiban s az azzal kapcsolatos szerepéről való felfogásban könnyű volt olyan állítást találni, melyre ortodox zsidó szempontból rá lehetett mondani az istenkáromlás vádját. Jézus az ellen a vád ellen, hogy Messiásnak tartja magát, nem védekezett. Messiási öntudatát könnyű volt a római prokurátor előtt úgy tüntetni fel, mint az államra nézve veszélyes felfogást, mely miatt halálbüntetést érdemel. János evangéliuma szerint Pilátust azzal birták rá Jézus vádlói a halálos ítélet kimondására, hogy azt mondották neki: „Ha elbocsátod, nem vagy a császár barátja” (19: 12). Az ismeretlen tanítvány még tisztábban mutatja be azt, hogy Jézus ellenségei miként kovácsoltak a tisztán vallásos jellegű vádból politikai

vádat Jézus ellen, csakhogy eltegyék őt láb alól. Bármennyire is csak egy álmódzó volt Jézus, ki politikai szempontból teljesen értelmetlen volt a hatalommal szemben, vallási szempontból veszedelmes radikális volt, kinek tanításai nemzete fennálló vallásos rendszerével ellenkeztek, melyek ha a zsidóság körében elterjednek a régi felfogás teljes csődjét jelentették volna. A zsidóság nemzeti jellege a vallásos felfogás régi formáival volt körülbástyázva. Az mentette meg őket a kötelező katonáskodástól s tartotta meg faji jellegüket a világ minden részében. Igaz, hogy a vezetőket nem ezek a távolabbi szempontok vezették Jézussal szemben való eljárásban, hanem a római uralom által még kezükben hagyott hatalom és azzal járó előnyök szeretete, de egyesekben, mint a főpapban, Kajafásban komoly lehetett a népért való aggodalom, hiszen már az a tény, hogy Jézus után nagy tömegek mentek, elég ok lehetett Rómának, egy esetleges zendülés elkerülése végett, mézszárlást rendezni a nép között. A nép szempontjából tehát Kajafás felfogása szerint „Jobb... hogy egy ember haljon meg a népért és az egész nép el ne vesszen”.

Érdekesebb formában megírni Jézus életét s a tudományos vizsgálódás szempontjából elfogadhatóbban, alig lehetett volna. Tény, hogy az író fantáziájának is sok szerepe van a könyvben, de ez se von le semmit a könyv értékéből, mert az inkább az események összeállításában, mint a tények megváltoztatásában nyilvánul meg.

Unitárius szempontból a könyv azért is értékes, mert az ember Jézust állítja előnkbe. A csodák helyét az események természetes magyarázata foglalja el, hol legfőbbnek a „csodálatos”-nak van szerepe s annak is csak azért, mert az események történelmi hátterének pontos megállapítása lehetetlen. Unitárius irodalmunknak feltétlenül nyeresége ez a könyv s *Lőrinczy Dénes* minden elismerésre méltó munkát végzett magyarrá fordítása által. Minden olvasónknak melegen ajánljuk. Megrendelhető a lupényi lelkészi hivatalban. Ára 80 leu.

L. G.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinknak szives tudomására hozzuk, hogy folyóiratunk következő száma — a nyári szünet miatt — a szept.—okt. számmal egy időben fog megjelenni.

Amerikai és holland vendégeink. *Earl Morse Wilbur* a berkeley unitárius teológiai intézet tudós tanára és volt igazgatója feleségével együtt Kolozsvárra jött hosszabb tartózkodásra, ami alatt könyvtárunkban az unitárizmus történelmére vonatkozó adatok gyűjtésével és feldolgozásával foglalkozik. Wilbur ur régi ismerősünk és jó barátunk, aki évekkel ezelőtt még meglátogatta volt több egyházközségünket s az ő nemeslelkű közbenjárásának volt az eredménye, hogy az ő teol. intézetében is egy lelkészjelöltünk elhelyezést kapott. Azóta is a kapcsolatot velünk állandóan ébren tartja. Szeretettel üdvözljük a fennkölt lelkű barátunkat kedves feleségével együtt s kívánjuk, hogy köztünk való tartózkodásuk rájuk nézve kellemes, az ügyre nézve pedig hasznos és áldásos legyen.

Ugyancsak Kolozsvárra érkezett május 14 én Dr. Van Holk leideni egyetemi tanár, az unitárius és más vallási szabadgondolkozók egyesületének az utazó titkára Van Leeuwen teológus kíséretében. A tudós tanár a helybeli egyetemen két előadást tartott. Az unitárius teol. akadémián szintén kettőt. Ezenkívül az E. K. Tanács termében a nagyszámban összegyűlt unitárius hallgatóság előtt szép előadásban ismertette a világ különböző részében forrongó unitárius mozgalmakat. Így az angol és amerikai unitáriusokon kívül rámutatott a csehországi nemzeti mozgalomra, amelyhez mintegy 800 ezer lélek csatlakozott eddig, amely ujabban állami támogatással teol. intézetet létesített 6 tanárral és 60 növendékkel. A régi huszitáknak emez utódai megtartották külsőségeikben a kath. formákat, de hitelveikben unitáriusok. A Filippi-szigeteken amerikai befolyás következtében szintén mint-

egy két millió lélek közeledik az unitarizmus világossága felé. Hollandiában bár nem ismerik az unitárius elnevezést, de sokan vallják józan, tiszta igazságait. Franciaországból Sabatier Charruaud és Reville általunk ismert jó hangzású nevek, akiknek ma is vannak követői. Indiában a Brahma Somaj hívei erősödnek és gyarapodnak. Előadásából örömmel szűrtük le azt a tanulságot, hogy az evangéliumi kovász működik s vallásunk igazságai mind szélesebb körben hódítanak. Az ősi remonstránsok ezen kiváló utódát jól esett körünkben látnunk, akinek jelenléte megújította hálás érzelmeinket azokért az anyagi és szellemi jótéteményekért, amelyekben elődei minket részesítettek. Utitársa Van Leeuwen a holland ifjusági mozgalmakat ismertette. Itt említjük meg azt is, hogy Wilbur barátunk kedves felesége május 24-én az unitárius nőszövetségben tartott érdekes előadást.

Dávid Ferenc — külföldi regényben. Érdekes kuriózum, de ezt is megérhettük. M. A. Aldanov-nak méltán nagy-hírű regényében a *Thermidor kilencediké*-ben Priestley beszélget Talleyranddal a socinianusokról. (A fordító következetesen *socianus*-okra fordítja. Így kerül sor reánk is: „Ezenkívül meggyőzöttem arról, hogy Soccini [így!] nem részes a Dávid Ferenc elleni erőszakban [!]. Ez mind Melius lelkész [!] intrikáinak volt a következménye. Magától értetődik, hogy Báthori István a Dávid Ferenc ügyében teljesen zsarnoki módon és nem törvényesen járt el. A kormányhatóság önkényeskedésének közönséges esete...“ Eddig tart a regényben a Priestley jólértesültsége. Vajjon mit szól hozzá, ha hallja, a *lelkésszé* finomított debreczeni pápa, hogy már a Dávid F. halálra juttatásában is ő lett a ludas. Hiszen ha már jó hét évvel korábban el nem szőlította volna az Ur! (P. M.)

Spinoza (1632—1677). A múlt év november havában volt születésének háromszázados évfordulója. Ebből az alkalomból felújították emlékezetét s nagy Spinoza ünnepek voltak, mondhatni világszerte. Felelevenültek küzdelmes életének eseményei s filozofiai rendszerének értékelése új szempontokkal gyarapította róla való tudásunkat.

A XVII. század egyik legérdekesebb alakja, nemcsak filozofus a szó szűkebb értelmében, hanem a gondoltszabadságnak és az erkölcsi függetlenségnek prófétái lelkű hirdetője. Először a zsidó talmudista ortodoxiával vivta meg harcait, azután a keresz-

tény ortodoxia ellen fordult és Tractatusában a gondolat- és szó-lásszabadságért folytatott küzdelme őt az emberi haladás kiváló bajnokává avatják. Volt is része üldözésben zsidó és keresztény részről egyaránt.

Személye és tanítása körül nagy kavardás volt a XVIII. században s a kornak minden kiváló szelleme szükségesnek tartotta magára nézve, hogy pro vagy contra állást foglaljon ellene vagy mellette. A spinozizmus ma is él, mint a pantheista elgondolása monistikus irányzatok klasszikus mintaképe.

Az E. M. E. szakelőadásainak sorozatában Dr. Varga Béla teol. tanár emlékezett meg róla szépszámu közönség jelenlétében.

Eredményesen vizsgáztak a gazdaiifjak Székelykereszturon. Unitárius egyházunknak egyik fő büszkesége a ma már teljes nyilvánossági joggal felruházott Székelykereszturi Unitárius Téli Gazdasági Iskola, amely minden tekintetben méltónak bizonyult azokra a reményekre, melyeket egyházi főhatóságunk hozzáfűzött s egyben, ifju volta dacára, odasorakozik rég kipróbált és sok nehéz idő viharát átélt más kulturintézményeink mellé. A Kereszturra beiratkozott gazdaiifjakról többbizben maguk az állami kiküldöttek állapították meg, hogy csodálatosképen a falvak legjobb elemeit foglalják magukban. Meglátszott e megállapítás helyessége a husvét nagyhetében dr. I. L. Ciomac szakoktatási vezérfelügyelő, valamint dr. Elekes Dénes felügy. gondnok és dr. Elekes Domokos egyházunk megbizottja a helyi hatóságok, valamint nagyszámu gazdaközönség jelenlétében lefolyt vizsgákon is.

A 44, vizsgára jelentkezett tanuló közül egyetlen egy sem bukott meg, bár a vizsgák a legnagyobb szigorúság jegyében folytak le az előirt 18 tantárgyból. Amint a vizsgákról felvett hivatalos jegyzőkönyvek megállapítják, mindenkit megleptek a tanulók bátor, világos és határozott feleletei. Gyakorlati kérdésekre, melyeket gyakran adtak fel a tantestületen kívül álló jelenlevők is, éles ítélőképességet, önálló gondolkodást árultak el. Kitünő eredménnyel vizsgázott 1, jelessel 14 és a többi tanulók között sem akadt egyetlen egy sem, aki meg ne ütötte volna az előirt mértéket. Az iskola különös gondot fordít a tanulók vallásos és gazdasági kiképzése mellett az államnyelv elsajátítására, melyet indokol a közszükségen kívül az is, hogy a végzett ifjak az egyéves katonai szolgálat kedvezményében részesülnek és így mint altiszti is-

kolai tanulók a hadseregnél kétségtelenül nagy hasznát veszik az államnyelv tudásának. Egyházunk áldozatkészsége folytán az iskola mintagazdasággal és elsőrangu gazdasági épületekkel, állatokkal, valamint kertészettel van felszerelve, ahol bő alkalom nyílik a tanulóknak a gyakorlati ismeretek elsajátítására. Ám az iskola vezetősége ezzel sem éri be. Folytonos kapcsolatot tart fenn a környék gazdaközönségével. A közeli falvakban hetenként több gazd. előadást rendez, a tanulókat kiviszi a falusi tej-, hitel-, fogyasztási-, baromfi- és más szövetkezetek tanulmányozására, sőt arra is gondol, hogy a falusi gazda maga tudja otthon elkészíteni a szükséges szerszámaikat. E célból egy teljesen felszerelt kerekeshelyet tart fenn, melyben a tanulók kiképzést nyernek.

Az iskolában tandíj nincs és csupán ellátási díjat fizetnek a beiratkozott tanulók, sőt a szegényebbek számára több ösztöndíjas alapítványi hely is van biztosítva.

A kritika. Lothrop Stoddard, a Harvard egyetem tudós tanára „Lázadás a civilizáció ellen” című művében a romboló kritikáról ezeket mondja: „A romboló (destructive) kritikát világosan meg kell különböztetni az alkotó (constructive) kritikától. A kettő között megvan mind az a különbség, ami megvan a méreg és az idegerősítő orvosság között. Az alkotó kritika célja a fogvatkozások orvoslása és a fennálló rend tökéletesítése a fejlődés módszerével. A romboló kritika ellenkezőleg, a meglévő fogvatkozások ellen szitkozódik keserű, ócsárló, peszimiztikus szellemben, arra irányul, hogy a fennálló társadalmi rend ellen kétségbe ejtsen és vagy azt állítja, vagy azt sugalmazza, hogy változás csak forradalmi jellegű, elsöprő természetű változásokon keresztül jöhet. A romboló kritika kezdő alakjában alig más, mint hangadás eddig ki nem fejezett indulatoknak, növekedő ki nem elégedettségnek és az elégtelenségnek kezdődő kristályosodása. Területe sokkal átfogóbb, mint azt általában gondolják. . . lázadást kezd minden ellen, minden dolog ellen, ami létezik — akármi legyen is az”. I. m. 76. l.

A kolozsvári unitárius főgimnázium tanulója nyerte az országos középiskolai verseny második díját. A Societate Auxiliara Feminină Fidac, a Népszövetség kezdeményezésére Romániában is versenyt rendezett a középiskolák felsőosztályú tanulóinak között a béke problémáinak írásban való

kifejtésére. Az ideai kérdés, melyet a közoktatásügyi miniszteriumban állapítottak meg s amelyet zárt borítékban *Mara Baratin* úrnő személyesen hozott le és bontott fel, ez volt: „Miképpen lehetne az erkölcsi, lelki leszerelést megvalósítani, úgy, hogy a nemzeti érzés erőssége ne szenvedjen csorbát?” A kérdésre a feleletet zárthelyi dolgozatban kellett megadni román nyelven. A beérkezett dolgozatokat a közoktatásügyi miniszteriumban bírálták felül s általános, kellemes meglepetést keltett a miniszteriumnak az igazgatósághoz intézett 65.597—1933. számú leirata, amelyben tudatja, hogy az ország összes középiskolájából beérkezett dolgozatok között a második díjat a kolozsvári unitárius főgimnázium magyar, unitárius vallású tanulója: *Balázs József* VII. oszt. tanuló dolgozata nyerte el.

Báthory István. Ez év szeptemberében lesz 400 éves fordulója a Báthory István születésének. Az évforduló méltó megünneplésére készülnek Erdélyben, Budapesten és Lengyelországban, ahol mint király, európai jelentőségű szerepet vitt. Mi is ismerjük politikai érdemeit, azonban vallási téren a János Zsigmond türelmes és szabadszellemű felfogásával szemben, tulzó kath. álláspontra helyezkedve, utját állotta az unitarizmus fejlődésének és megszilárdulásának. Hogy az erdélyi fejedelemséget a lengyel királyi trónnal cserélhette fel, abban nem kis része van annak a testvéries kapocsnak, amelyben akkor az erdélyi unitáriusok és lengyel szociniánusok voltak, Ennek ellenszolgáltatásaképpen ismerte el a Dávid Ferenc püspökségét s 1576-ban a medgyesi országgyűlésen adott szabad püspökválasztási jogot az unitáriusoknak. Végül mégis az ő innovációs törvénye okozta a Dávid Ferenc mártir-halálát.

Az orosz terror. Az orosz szovjet 1918 és 1928 között mindenféle bírósági tárgyalás és ítélethozatal nélkül a következő kivégzéseket eszközölte: 28 érsek és püspök, 1600 pap, 6200 tanár és tanító, 8800 orvos, 54.000 cári katonatiszt, 260.000 altiszt és legénységállománybeli katona, 48.000 cári csendőr, 105.000 cári rendőrtiszt és rendőrlégény, 12.800 köztisztviselő, 355.000 szabadfoglalkozású, 192.000 munkásproletár, 815.000 paraszt és 95.000 nő, vagyis a kivégzettek száma megközelíti a kétmilliót, ami egy súlyos háború veszteségével egyenlő.

A szerkesztésért felelős: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Dr. Abrudbányai Géza (1931 részlet) 100, Bolgár Sándor (1932) 200, Bedő Ferenc (1929—30) 600, Magyarsáros (1932—33) 225, Kiss János (1931—32) 600, Gálffy Zsigmond (1931) 250, Kovács Irén (1932) 200, Dr. Ferenczy Géza elnök urtól adomány 10.000, Csifó Salamon (1931) 200, Magyarszovát (1925—27) 500, Dr. Lőrinczy István (1933) 200, Sepsiszentgyörgy (1933—34) 400, Korond (1932) 200, Gálffy Zsigmond (1932) 100, Májai Dezső dr. (1932—33) 279, Csifó Salamon (1931—32) 200, Alsójára (1931—33) 700, Dr. Borsai Áron (1933) 300, Dr. Gspann Károly (1932) 100, Dr. Gyergyay Árpád (1932) 200, Müller Géza (1932) 200, Dr. Csutak Mihály (1932) 200, Dr. Mikó Lőrinc (1932) 200, Sikó Lajos (1932) 100, Dr. Kauntz Józsefné (1932) 200, Dr. Rozenberger Mór (1932) 200, Dr. Jancsó Ödönné (1932) 100, Dr. Lukácsy József (1932) 200, Tana Ferenc (1932) 200, Pálfi László (1932) 200, Dr. Ferencz József (1931) részlet 100, Id. Kádár Lajos (1932) részlet 100, Homoródújfalú (1931—1932) hátralék 350 leu.

Dr. Tóth György kúriai bíró afia útján Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezethez a következő előfizetések történtek:

Dr. Csiki Gábor 20, Budapesti unitárius egyházközség 20, Ozanics Gyula 6, Péterffy Gyula Kispest 10, Józán Miklós 20, Dr. Koncz János 30, Dr. Kozma Jenő 10, Rédiger Károly 10, Ürmössy Lajos 10, Debreczeni egyházközség 10, Dimény Mózes 10, Dr. Br. Daniel Gábor 10, Dr. Simándi Tamás 10, Dr. Kozma György 10, Nemes Aurél 10, Dr. Májai Ferenc 4, Szende Gyula 10, Szentannay Sámuel 20, Rédiger Ödön 10, Dr. Rédiger Zoltán 10, Dr. Simon Mihály Pál 10, Nagyajtai Kovács József 10, Dr. Sándor Zoltán 10, Létai Gyula 10, Dr. Gyulay Tibor 10, Dr. Mikó Gábor 10 Pengő.

Kolozsvár, 1933. június hó 16.

Tisztelettel kérem a hátralékok befizetését és a f. évi előfizetési díjakat.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.

